

הכללית והיהודית אמורים היו לדחוף להתבוללותם של היהודים בתרבות האיטלקית. מאידך גיסא, הפעילות הלאומית העברית שניהלו משכילים ורבנים כמו הרב אליהו חזן ומרדכי הכהן העלתה על סדר היום הציבורי היהודי את שאלת הלאומיות העברית. כזה היה בית הספר "יגדיל תורה", שהוביל להתעוררות לאומית. הרעיונות שניסרו בחלל האוויר של יהודי אירופה וארץ ישראל, וביניהם הרעיון הציוני, חדרו עם השינויים והעצימו את המגמות הלאומיות העבריות.

השפעה אחרת על התפתחות התנועה הציונית הייתה לרעיון של יישוב יהודים ממזרח אירופה בקירנאיקה. במסגרת בדיקת תכניות חלופיות ל"תכנית אוגנדה" פנה הרצל למלך איטליה, ויטוריו עמנואל השלישי, לבדיקת אפשרות של יישוב יהודים ממזרח אירופה בקירנאיקה. בדיקה דומה ערך נחום סלושץ בשנת 1908, מטעמה של י"א. הוא ניהל מספר שיחות עם המושל של טריפוליטניה רגיב פאשא, ובחן אפשרות של התיישבות יהודים מרוסיה בטריפוליטניה. רגיב פאשא קיבל באהדה את הרעיון, והמליץ על ידי בכיר בי, מזכירו של הפאשא, ויעקב קריגר, המתורגמן היהודי של המושל, לבדוק אפשרות של התיישבות יהודית באזור הגיבל ובאזור מסלאתה. סלושץ ניהל מספר שיחות באותו נושא גם עם יועצם של הסנוסים מנצור אלקחלי, שקיבל גם הוא באהדה את הרעיון. סלושץ העריך, שרגיב פאשא ומנצור אלקחלי רואים בהתיישבות יהודית מאירופה מחסום אפשרי בפני התביעות האיטלקיות על לוב.

הפעילות הציונית בתקופה האיטלקית

פעילות "חברת ציון"

בשנת 1912 נעשה הניסיון הראשון להקמת תנועה ציונית מאורגנת בטריפולי על ידי אליהו נחאייסי (1890-1918), צלם במקצועו וכתב בעיתון *Israel*, שראה אור באיטליה. אלא שהגשמת החזון התעכבה שנים אחדות בשל אי תמיכתה של הנהגת הקהילה למרות ברכת הדרך של רבני הקהילה ושל יהודי איטליה.

על פי הצעתו של הרב ד"ר דריו דיסני מוורונה (איטליה) הסתפקו הציונים בשלב זה (1914) בהקמת ארגון ציוני בלתי רשמי בשם "אורה ושמחה" במסווה של "תלמוד תורה לילי", שבו ניתנו שיעורים בעברית. התחלה צנועה זו הייתה קצרת ימים. קשיי מימון, היעדר תמיכת ועד הקהילה (שחשש למערכת היחסים העדינה עם הערבים ומתגובת השלטונות האיטלקיים) ואדישות בני הקהילה (שטרם התוודעו אל הציונות המודרנית) הקשו על ארגון התנועה.

בשנת 1916 הקימו אליהו נחאייסי וחבריו את "חברת ציון". הם מיסדו את הקשר עם משרדי התנועה הציונית העולמית, ארגנו מחדש את הארגון שהקימו ב-1914 וניסחו תקנון בן עשרים סעיפים, שהגדיר את מטרות התנועה. הארגון, שמנה כשבעים חברים, בחר ועד בן תשעה חברים בראשותו של נחאייסי, והורכבו ארבע ועדות: תרבות ותעמולה – שעיקר תפקידה היה לערוך כינוסים להפצת הרעיון הציוני בקרב בני הקהילה, ולפתוח שיעורי ערב לעברית (בהזדקתו של מרדכי הכהן); קרן קיימת – לאיסוף כספים לקרן הקיימת לישראל; קשר – לטיפול בקשר עם הפדרציה הציונית באיטליה ועם התנועה הציונית העולמית; עלייה – לטיפול בסידורי העלייה של בודדים ומשפחות לארץ ישראל.

לקראת הבחירות לוועד הקהילה בטריפולי בשנת 1917 פתחה "חברת ציון" במאבק נגד הנהגת הקהילה וקראה תיגר על מדיניותה ועל שיטות פעילותה. "חברת ציון" קראה לדמוקרטיזציה של הקהילה, והציגה עצמה כאלטרנטיבה להנהגת הקהילה. היא ניהלה

י"א

י"א (JTO – Jewish Territorial Organization) הוא ארגון שהוקם בקונגרס הציוני השביעי (1905) על ידי ישראל זנגוויל (1864-1926). בעקבות החלטת הקונגרס לדחות את הצעת הממשלה הבריטית להתיישבות יהודית במזרח אפריקה (תכנית אוגנדה) פרשו מספר צירים והקימו ארגון שמטרתו להשיג טריטוריה על בסיס אוטונומי עם רוב דמוגרפי יהודי בשביל אותם יהודים שאינם יכולים או אינם רוצים להישאר בארצות מגוריהם. מרכז הארגון היה בלונדון, והוקמו סניפים בארצות שונות. כמו כן הוקמה ועדה לחיפוש טריטוריות מתאימות. הוועדה העלתה את האפשרויות ליישוב יהודים בקירנאיקה ובטריפוליטניה (1908), במסופוטמיה (1909), באנגולה (1912) ועוד. הארגון פורק באורח פורמלי בשנת 1925.

ישראל (Israel)

שבועון לענייני תרבות וחברה של יהודי איטליה. נוסד בפירנצה ב-1916. נטייתו הייתה ציונית ודתית. הכתבות בשבועון היו ברמה עיתונאית גבוהה; הן עסקו בחדשות מן העולם היהודי, בנעשה בארץ ישראל ובעניינים הנוגעים למורשת ישראל. ב-1925 ניתוסף לשבועון מוסף חודשי בשם *La Rassegna mensile di Israel* (הסקירה החודשית של ישראל), שהביא כתבות עומק בנושאי תרבות יהודית. **ישראל** נסגר בהוראת השלטון הפשיסטי ב-1938. המוסף החודשי מוסיף להופיע עד היום.

דריו דִ'סְנִי (1878-1967)

רב ומחנך. נולד בפירנצה. את השכלתו הכללית רכש באוניברסיטת פירנצה, ואת השכלתו התורנית בבית המדרש לרבנים שם. שימש רב קהילה בגנואה, בטורינו ובוורונה. במהלך מלחמת העולם הראשונה שימש רב בצבא איטליה. מיוזמי הקמת הפדרציה של רבני איטליה וממקימי בית המדרש לרבנים על שם ש"ה מרגליות. ערך סידורי תפילה לימות החול ולשבתות ומחזורי תפילה לחגים, עם הערות באיטלקית, וזים את תרגום התנ"ך לאיטלקית (ארבעה כרכים, טורינו 1960-1967). כיהן כרב ראשי לטורינו החל ב-1929.

אליהו נחאייסי

תעמולת בחירות מודרנית בעלת גוון ציוני וחברתי כאחד. הוויכוח עם הנהגת הקהילה התנהל על הדרך לשיפור מעמדם של יהודי לוב: מודרניזציה והתמערבות (קרי התבוללות אליבא דנחאייסי), כפי שסברו מנהיגי הקהילה, או רפורמה לאומית-ציונית במערכת החינוך ומודרניזציה של השירותים החברתיים, תוך שמירת ערכי היהדות? ויכוח זה הכניס את הקהילה לפולמוס חריף, וזה נמשך אף לאחר מותו של אליהו נחאייסי בשנת 1918. עלייתם של הציונים על הדרך הפוליטית לא סייעה להם לקדם את הרעיונות המרכזיים של הציונות גם כאשר קצרו הצלחות בבחירות של 1919 ו-1921 (אחרי כישלון בבחירות ב-1917, על אף הצלחתו האישית של אליהו נחאייסי). קרנם עלתה לאור תוצאות ועידת השלום בסאן-רמו ב-1920.

במקביל למאבק בהנהגת הקהילה נמשכה פעילותם הציונית: הוצאה לאור של ביטאון – "דגל ציון"; הקרנת סרטים ציוניים; אספות תעמולה; ציון אירועים היסטוריים וציוניים; ארגון כנסי מחאה על פגיעות ביהודים; עידוד לימוד השפה העברית; ארגון שיעורים בתנ"ך; ייסוד ארגונים לעזרה הדדית; גידול באיסוף כספים ושקילת השקל לקרן הקיימת לישראל; ולבסוף ייסוד אגודת הספורט "בני ציון" (בשנת 1920), שלימים הפכה לאגודת "המכבים" והצטרפה ל"הסתדרות העולמית של מכבי".

פעילות "אחדות והתקדמות"

המאבקים בתוך הקהילה עודדו הקמת ארגון ציוני מתחרה. ארגון זה, בשם "אחדות והתקדמות", הוקם בשנת 1922 בראשותו של פורטונטו חדאד. הוא הוציא לאור שבועון בשם "התעוררות", שהתפלמס עם "דגל ציון". כתוצאה מכך הקצין הקיטוב בקהילה וחלה נסיגה בפעילותה של "חברת ציון" עד כדי הפסקת איסוף כספים לקרן הקיימת לישראל. בשל כך שלחה הנהלת הקק"ל בארץ ללוב באביב 1923 את המחנך אברהם

מנשר הבחירות של "חברת ציון", שהודבק בחוצות טריפולי, 23 בדצמבר 1918

אין הם יודעים, וגם אינם טורחים לדעת זאת. האם אינם יודעים, או האם מעמידים הם פנים כאילו אינם יודעים, שבלי תרבות חזקה, בלי כיבוד המסורת, בלי תודעה לאומית, הולכים החיים היהודים לקראת אבדון? לא תהיה זו הדוגמא הראשונה; מרכזים אחרים של חיים יהודיים, למשל תוניס, נהרסו במשך שנים מעטות על-ידי אנשי מנהל חסרי אידיאלים יהודיים. אין אנו יכולים להרשות שזה יקרה גם אותנו. אנו רוצים שהמורשת המכובדת, שמסרו לנו אבותינו תעבור לבנינו כשהיא מחוזקת – בעשותנו כך אנו יודעים, שאנו ממלאים גם את חובתנו בתור אורחי איטליה, המדינה הגדולה הזאת, שיחד עם בנות בריתה הצהירה, שהיא רואה בעין יפה ייסוד בית לאומי יהודי בארץ-ישראל.

הכוגד בציון, היום, כוגד גם באיטליה; הכוחרים;

האם תבגדו אתם? אל תישאו פנים לא לעשיר ולא לדל, אך תנו לרעיון בלבד להדריך אתכם; או תוכלו לומר, שמילאתם אחר חובתכם כלפי עצמכם.

מצוטט מדה פליצה, עמ' 124-125

אחים!

בפעם השניה בתוך חודשים ספורים אתם נקראים לתפקיד לבחור את נציגכם לוועד הקהילה.

אין עוד זמן להביט בפני האנשים: היום יש לבחור בין שתי תוכניות. מה הן שתי תוכניות אלו?

תוכניתנו הידועה: אנו רוצים להגן על מסורתנו; להפיץ את ההשכלה, בעיקר את ידיעת השפה העברית ותולדות עם ישראל; לחזק את התודעה הלאומית היהודית. אנו נאמנים לעבר המכובד של עמנו ואנו רוצים להתכונן לקראת עתידנו הגדול, הקרוב מאוד. הקבוצות היהודיות הגדולות מאמריקה, מרוסיה, מאנגליה ומאיטליה הן אתנו.

מה היא התוכנית הנגדית? אין היא אפילו תוכנית; ליקווה הגדול ביותר הוא דווקא זה, שאינה תוכנית. אנשים מסוימים, רק כי הם עשירים ביותר, כי הם נהנים מהשפעה חברתית גדולה יותר, חושבים שמזכותם להיקרא לנהל את גורל קהילתנו. אבל מה הם רוצים לעשות ממנה? איזה כוון הם רוצים לתת לה?

אלמליח. עם הגיעו ללוב נפגש אלמליח עם ראשי הארגונים הנצים כדי להשכיח שלום ביניהם ולשכנעם בחשיבות שיתוף הפעולה להשגת המטרות הציוניות. בסיועו של הרב אליהו שמואל הרטום הוא הצליח לפייס בין הפלגים הציוניים ולהביאם לשיתוף פעולה שיוביל בסופו של דבר לאיחוד שני הארגונים.

באותה עת (1923) נוסדה גם אגודת הנשים הציוניות (Associazione Donne Ebrei d'Italia), בהנהלתה של פורטונה ארביב וסגניתה אשת הרב הראשי ג'וליה הרטום. מטרת האגודה הייתה לקדם את השכלתה של האישה היהודייה בלוב ולפעול לשיפור מעמדה ולקרב אותה אל הציונות.

איחוד הארגונים הציוניים בטרפולי יצא אל הפועל רק בשנת 1924, לאחר תיווכו של שליח קרן היסוד הרב דוד פראטו מאיטליה, שקשר את הקצוות של ההבנות שהגיע אליהן אברהם אלמליח. כך נוסדה "ההסתדרות הציונית הטרפוליטנית", הקשורה ל"התאחדות הציונית האיטלקית". לנשיאה נבחר דוד בוכ'בזה הפרגמטי, המתון והפשרן יותר במקום נשיא הארגון רפאל ברדה הלוחם והכריזמטי, וחוקקה חוקה למטרותיה ולפעילותה. באותה הזדמנות ארגן הרב דוד פראטו את איסוף הכספים לקרן היסוד, והגיע להסדר על תשלום מעשר מרווחי הכנסותיהם של רבים מן הסוחרים והתעשיינים היהודים בלוב.

בביקורו בלוב התרשם אברהם אלמליח מדבקותם של יהודי לוב ביהדות ובציונות, מכיסופיהם לציון ומאהבתם לארץ ישראל, כפי שבאה לידי ביטוי בעלייתם של אחד עשר צעירים בפברואר 1923 בראשותו של אליהו פלאח (שכונה החלוץ הראשון מלוב). אלמליח המליץ להנהלה הציונית בארץ להיות מוכנים לעלייה גדולה מלוב ולהקים משרד עלייה בטרפולי, ובין היתר כתב: "התנועה היא גדולה ועלינו להתכונן לה, בכדי שלא לקרר את התלהבותם של יהודים טובים אלה [...] משפחות שלמות מוכנות לעלות לארץ וצובאות על פתחי סירקולו ציון לבקש רשיונות נסיעה" (17.4.1923, אצ"מ KH 1/216).

בשנים העוקבות התרחבה הפעילות הציונית. בכיוס פעל הרב פריגיא זוארץ לעידוד לימוד העברית. הוא פנה להסתדרות הציונית לשלוח ספרים וחומר תעמולה לארגונים ציוניים בבנגזי ובמקומות אחרים. בשנת 1924 נוסדה תנועת נוער ציונית חדשה בשם "הנוער היהודי הטרפוליטני". נשיאה היה רפאל ארביב, מחלוצי הפעילים הציוניים בלוב. שנה לאחר מכן נוסדה התנועה הרוויזיוניסטית בטרפולי על ידי יצחק שאקי. בשנת 1926 התרחבה הפעילות הציונית ב"בני ציון", והם הצטרפו ל"מכבי". בשנת 1928 הוקם "איחוד האגודות היהודיות" בטרפולי תחת חסותה של "ההסתדרות הציונית הטרפוליטנית", ובשנת 1929 נעשה ניסיון להקים חווה חקלאית שתכשיר יהודים לעבודה חקלאית.

פעילות "בן-יהודה"

בשנת 1931 נוסדה אגודת "בן-יהודה" בראשותו של ציון שאול אדאדי. עמו פעלו יעקב פרגיון, עמישדי גויטע, יוסף מימון, האחים אברהם ומשה סמבירא ואחרים. "בן-יהודה" החלה בפעילות ציונית ענפה להחדרת השפה העברית על פי הססמה "עברי דבר עברית". היא העלתה מחזות בעברית בנושאים תנ"כיים ולאומיים; לימדה עברית למבוגרים; פתחה ספרייה עברית ענפה; ארגנה משחקי ספורט; קיימה אספות עם; ערכה טקסים ומסיבות בכל חג דתי ולאומי; הוציאה לאור של שבועון בשם "למדו עברית"; אספה כספים לשקל הציוני ולקרן הקיימת לישראל.

גולת הכותרת בפעילותה של "בן-יהודה" הייתה הקמת בית ספר עברי בשם "התקווה" לילדי ישראל בחינם בשלהי 1931, בהנהלתו של עמישדי גויטע ובהדרכתו של הרב שאול

דוד פראטו (1882-1951)

רב ומנהיג ציוני. נולד בליוורנו. שימש חזן בבית הכנסת של פירנצה, ובשנים 1927-1936 כיהן כרב (ראשי?) באלכסנדריה. רב ראשי ברומא בשנים 1936-1938. כאשר אימץ השלטון הפשיסטי מדיניות אנטישמית הוא נמלט לארץ ישראל. ב-1945 חזר לאיטליה, וכיהן כרב ראשי ברומא עד שנת 1951.

יוסף מימון

פעיל ומדריך בארגון "בן-יהודה" בשנות השלושים של המאה העשרים. לאחר מלחמת העולם השנייה מונה למרכז תנועת "החלוץ" ויזר ועד ההכשרה ב"בן-יהודה". היה איש הקשר עם הקיבוץ הדתי, והאחראי לשליחת חלוצים להתיישבות בארץ ישראל. בסיוע החיילים הארצישראלים ארגן את ההעפלה דרך מצרים, וכן סייע בהברחת קבוצות קטנות ובודדים לארץ ישראל דרך איטליה ותוניסיה.

סעיפים מהתקנון של "ההסתדרות הציונית הטרופולוטנית"

- לשתף פעולה עם העבודה היהודית בגולה ולתמוך בכל האמצעים בשאיפות ההיסטוריות של ישראל ובשיקום ארץ-ישראל יהודית.
- לעודד ולהאיר את לבות יהודי טריפוליטניה לקראת התכלית הסופית להטביע את רגש אחדות ישראל והתשוקה למילוי שאיפותיו הרוחניות והלאומיות.
- לטפל בהקמת חוגים ציוניים במקומות טריפוליטניה שבהם היה אוכלוסיה יהודית ולפקח על פעילותם החיובית והתקינה.
- לייצג בפני ממשלת המושבה את הכמיהות היהודיות ואת הארגון הלאומי היהודי.
- לתור אחרי שיתוף הפעולה עם כל ארגון יהודי אחר בטריפוליטניה, ולפעול בהסכמה אתו כדי שיעודדו ויוגנו האינטרסים היהודיים ותתעורר התקומה הלאומית של יהודי טריפוליטניה.
- להשפיע על דעת הקהל האיטלקית, באופן שתטופח ותתחזק הבנה הדדית בין שני העמים ותושג אהדה גדלה והולכת של האיטלקים לשאיפות הלאומיות היהודיות.
- לטפל בפרסום הבטאון "דגל ציון" בשפה היהודית-ערבית.
- לנקוט את האמצעים ההולמים ביותר להפיץ בין הציונים את תרבות השפה והרוח העברית, באופן שיירכשו לבבות היהודים לא רק במרחב אלא גם בעומק.
- לפעול, בהסכמה עם אגודות דומות, עם הקהילות המקומיות ועם ארגונים אחרים, כדי שלידי כל חוג יאורגנו קורסים לעברית, שיעורים הרצאות.
- לייסד ספריה מרכזית, שאליה יצורף אולם קריאה, וספריות מקומיות קטנות, שתסייענה להעמקת ידיעת ההיסטוריה והיצירות של תרבות ישראל.
- לתמוך תמיכה מוסרית, ובמידת האפשר גם חומרית, בחוגים המצטרפים להסתדרות.

Israel, 18.2.1926, מצוטט מדה פליצה, עמ' 124

קבלת פנים לחמדה בן יהודה (במרכז התמונה), אלמנתו של אליעזר בן יהודה, בעת ביקורה במועדון "בן יהודה". בין מקבלי הפנים היו פעילים ציונים ומורים. שורה ראשונה משמאל לימין: עמשידי גויטע, יעקב פרג'ון, ציון שאול אדאדי (שישי משמאל), יוסף מימון (אחרון), טריפולי 1936

דבוש. ראשיתו של בית הספר הייתה צנועה – 20 תלמידים. לאחר חבלי לידה והתגברות על מכשולים הגיע בית הספר להישגים מרשימים. כבר בסוף שנת 1932 עלה מספר התלמידים ל-512. בבית הספר הונהגה תלבושת אחידה, ושופרו שיטות ההוראה. הכיתות חולקו לפי רמות, הוקם מערך פיקוח, שופרה תכנית הלימוד והוכנסו תכנים כלליים, חינוך גופני ולימוד הליכות ונימוסים. בבית הספר הונהגה פעילות חברתית ותרבותית: העלאת מחזות תנייכיים ולאומיים בעברית; לימוד שירה עברית וייסוד מקהלה; עריכת מסיבות וחגיגות בסיום שנת הלימודים ובמועדי ישראל המסורתיים והלאומיים. כמו כן נטלו תלמידי בית הספר חלק בפעילות הקהילתית, כמו השתתפות מקהלת בית הספר בתפילות השבת והחגים, וכן בעזרה לבני קהילה נזקקים, במיוחד לתלמידים (בעיקר בחלוקת ספרים, כלי כתיבה, בגדים ונעליים).

לאור הישגים אלו החליט ועד הקהילה כבר בשנה הראשונה להקמת בית הספר "התקווה", במהלך שנת 1932, למסור את מחלקת החינוך של הקהילה לידי הארגון הציוני "בן-יהודה". השלטונות האיטלקיים, שהכירו במעמד "בן-יהודה" ובחשיבות פעולותיה לקידום ילדי הקהילה, סמכו ידם על החלטה זו. הממשל האיטלקי אף הזמין את מאות תלמידי בית הספר "התקווה" לחגיגות, לטקסים ולתהלוכות של השלטונות.

לרגל הצלחות בית הספר "התקווה" גדלה אוכלוסיית התלמידים בו, ובשנת 1938 הגיע מניינם ל-1,200. גידול זה חייב את הרחבת סגל ההוראה. "חוקי השבת" בתחום החינוך, שחייבו נוכחותם של תלמידים יהודים בבתי הספר התיכוניים גם בשבתות, החל בשנת הלימודים 1932/33, הביאו לפרישת רוב התלמידים היהודים, וחלקם מצאו את מקומם ב"בן-יהודה", שהרחיבה מסגרותיה בהתאם. חלק מהתלמידים נשלחו או נלקחו על ידי הוריהם להמשך לימודיהם בארץ ישראל. עולים אלה הקימו שתי שכונות של יהודי לוב, שכונת בנגזי בבני ברק ושכונת מונטיפיורי בתל אביב, ובהן השתכנו רוב העולים מלוב שהגיעו לארץ בשנות העשרים והשלושים – בין 500 ל-1,000 במניין.

יהודים צופים במצעד
בתי הספר העבריים בטריפולי
למען הקק"ל, שנת 1935

"בן-יהודה" הלכה וגדלה ועברה למועדון גדול יותר, שאפשר לה להרחיב את פעילותה לא רק בתחום הציוני, כי אם גם בתחום החברתי והקהילתי, כמו סיוע לאיגודים המקצועיים היהודיים השונים אגב עידוד רכישת מקצוע כהכנה לעלייה חלוצית לארץ ישראל, בהדגישה את חשיבותה של ידיעת העברית כתנאי מוקדם לכך; וכמו סיוע ל-ADEI להרחבת הכשרתן המקצועית של הנשים והנערות ולהעלאת רמת השכלתן הכללית. אגודת הנשים ארגנה ב-1934 חינוך מקצועי לבנות עם לימודי עברית ומקצועות בנושאים עבריים וציוניים, וחנכה בית מלאכה, "מופת", שלמדו בו 150 נערות.

פעילות "בן-יהודה" נפוצה אף בבנגזי ובערי השדה של טריפוליטניה. בבנגזי סייעה "בן-יהודה" בהרחבת התנועה העברית. כבר בשנת 1915 החלה החדרת העברית ב"תלמוד תורה" של העיר, והיא התגברה עם הקמת הארגון ציוני "אגודת הרצל" בשנת 1919 בראשותו של רנטו תשובה. הישגה של התנועה העברית התאפשר בזכות שיתוף הפעולה ההדוק עם "תלמוד התורה" ועם ועד הקהילה. כמו כן לא חתרה הציונות בבנגזי לרפורמה חברתית-כלכלית, אלא הסתפקה בפעילות ציונית לשמה, ועל כן לא איימה על הנהגת הקהילה המסורתית. "בן-יהודה" סייעה בהקמת בית הספר העברי בשנת 1934, ובו ניסו לארגן פעילות ציונית במתכונת של האגודה-האם בטריפולי. הורחבה הפעילות במועדון העברי-ציוני "גאולה", והוכנה תכנית לפעילות ציונית בשעות אחר הצהריים לתלמידים שלמדו בבוקר בבתי הספר האיטלקיים. עם החלת חוקי הגזע בשנת 1938 יכלו רק חלק מהתלמידים שסולקו ממערכת החינוך הכללית להיקלט ב"תלמוד תורה". לאחרים הפעילה "בן-יהודה" לימודי ערב עם פעילות ציונית מוסווית. פעילות זו של "בן-יהודה" עם "אגודת הרצל" נמשכה עד הצטרפות איטליה למלחמה ביוני 1940, עת נסגרו כל בתי הספר.

בכיומס החליט הרב פריג'א זוארץ לפעול בחסותה של "בן-יהודה", והקים בה סניף של האגודה. הסניף בכיומס היה אחראי גם להקמת הסניף במסלאתה. אחד מבוגרי בית הספר בכיומס, כיליפא שקיר (לימים צוריאל שקד), נשלח לנהל את הסניף במקום.

שואל דבוש

רב וחלוץ המורים לעברית ב"בן-יהודה". הדריך, חינך ולימד מחזורים רבים של מדריכים ומורים ב"בן-יהודה" ובבית הספר "התקווה". בנובמבר 1945 נרצחו שואל דבוש ואשתו לזיה על ידי פורעים ערבים.

צוריאל שקד

נולד במסלאתה בשנת 1920. קיבל חינוך עברי-ציוני אצל ר' פריג'א זוארץ בכיומס. בשנת 1939 נשלח למסלאתה להיות רב, מחנך ומורה ולהקים סניף של "בן-יהודה". בשנת 1943 נשלח לוליתן, לשם אותן מטרות. עם תחילת העלייה הגדולה סייע לברוך דובדבני בהעלאת יהודי זוליתן, ובשנת 1950 עלה בעצמו לארץ ישראל. בארץ המשיך בהוראה ובחינוך וניהל את בית הספר במושב אחיסמך, ולאחר מכן הקים את כולל "אפיפי מים" בבני ברק, ובו הוא מעביר שיעורי תורה, תלמוד והלכה.

מכבי

תנועה ציונית ספורטיבית. מועדוני ספורט ברוח ציונית דוגמת "בר כוכבא" ו"הכח" הוקמו כבר בסוף המאה התשע עשרה. בקונגרס הציוני השישי בבול (1903) הוחלט לאגד את כל המועדונים הללו במסגרת "איגוד התעמלות יהודי", ברוח תפיסת "יהדות השרירים" של מקס נורדאו. האיגוד התפרק במהלך מלחמת העולם הראשונה, אך בקונגרס הציוני השנים עשר בקרלסבד שבצ'כוסלובקיה (1921) הוקם מחדש, כאשר הוכרז על ייסוד "הסתדרות המכבי העולמי". גוף זה נועד לשתף יהודים מכל רחבי העולם במפעל הציוני באמצעות ספורט ופעילות חינוכית בלתי רשמית. בשל כך נבחר השם מכבי, שאמור להזכיר את גבורת החשמונאים. האירוע החשוב של התנועה הוא משחקי המכביה, המתקיימים בארץ ישראל משנת 1932 ועד היום. במשחקים אלה לוקחים חלק ספורטאים יהודים מכל העולם.

מכבי

במקביל לפעילותה של "בן-יהודה" פעלה גם אגודת "מכבי" כאגודת ספורט ציונית. היא פעלה להעלאת מחזות בעברית ובאיטלקית, בנושאים תנ"כיים (כמו המחזה "יוסף ואחיו") ובנושאים לאומיים. המחזה "ביקור בארץ-ישראל", אשר נערך ובוים על ידי יו"ר "מכבי טריפולי" רוברטו ארביב בשנת 1934, שנה לפני המכבייה השנייה, היה שיר הלל לארץ ישראל ותעמולה למען המכבייה והקרן הקיימת לישראל. "מכבי" עסקה גם בהוראת העברית, בלימוד אנגלית וצרפתית; הוציאה ביטאון באיטלקית, *Diana dei Maccabei*, שתוכנו ספורטיבי וחינוכי; השתתפה במכבייה השנייה בשנת 1935; והקימה ספרייה גדולה, שכללה ספרים רבים בעברית.

הפעילות הציונית בתקופה הבריטית (1943-1950)

הגורמים אשר השפיעו על אופייה של הפעילות הציונית בשנות השלטון הבריטי נבעו מאירועי מלחמת העולם השנייה בלוב, מהתגברות הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל וממערכת היחסים שבין היהודים לבין המוסלמים בלוב. למלחמה הייתה השפעה מכרעת על אופייה של הפעילות הציונית בשני היבטים. האחד, הסבל הרב שנגרם ליהודים בתקופה זו וההתרוששות הכלכלית; אלה דחפו את היהודים לחפש פתרונות בפעילות מסוג אחר, והציונות הייתה רק אחת האפשרויות. ההיבט השני היה הנוכחות של חיילים יהודים מארץ ישראל בצבא הבריטי, ששחרר את לוב מעול האיטלקים והגרמנים, והגעתם של השליחים מארץ ישראל.

החיילים הארצישראלים מהיחידות השונות של הצבא הבריטי מצאו בקירנאיקה קהילות יהודיות חרות. מתוך תחושה של שליחות הם נטלו יזמה וסייעו ליהודים שנתרו ולא הוגלו למחנה הריכוז בגיאדו. היזמה קיבלה אישור ממושל בנגזי, וזכתה בברכתו של הממשל הצבאי הבריטי. במרס 1943 נפתח בית הספר העברי בבנגזי בבניין תלמוד התורה הישן, ובו שבעים תלמידים בארבע כיתות. לשני המורים המקומיים הצטרפו חיילים ארצישראלים מתנדבים, ומספרם של אלה עלה ככל שנמשכה חזרת הילדים מגיאדו. תכנית הלימודים כללה שיעורי עברית, חשבון, אנגלית, גאוגרפיה, מולדת ושירה. בתוך זמן קצר שררה בין כותלי בית הספר אווירה ארצישראלית. השפה העברית החלה להיות שגורה בפי התלמידים, ושירי מולדת נשמעו בגאון. העברית הייתה שפתן של ההצגות שהעלו התלמידים, וכן היא שימשה בדגלים, בלוחות וכתוביות שקישטו את הכיתות בערבי קבלת השבת ובמסיבות בחגים ובמועדי ישראל. בסיוע החיילים הארצישראלים שיקמה הקהילה את בניין בית הספר הקהילתי והכשירה אותו ליעודו המקורי. בבית הספר חודשו הלימודים, הן היהודיים המסורתיים והן העבריים, והוא נקרא מאז "בית הספר העברי – תלמוד תורה בנגזי".

הפעילות החינוכית העברית-הציונית התעצמה עם בואו לבנגזי של הגדוד השני, שבו שירתו גם מורים מקצועיים מהארץ. ביזמת החיילים הארצישראלים הופנו מורים אלו להורות בבית הספר העברי על פי המתכונת הארצישראלית. ההצלחה עוררה דאגה בשלטון הבריטי, והוא החל להערים מכשולים. בקיץ 1943 פרסם השלטון הבריטי הוראה לסגור את בית הספר לחופשת הקיץ, ולאחריה נדרשו הילדים להירשם לבית ספר ערבי, בטענה שהעברית אינה שפה רשמית, ועל כן בית ספר יהודי אינו זכאי למימון וסיוע ממשלתי. המפקדה הבריטית אסרה על המורים הארצישראלים לעסוק בהוראה, וציוותה עליהם לשוב ליחידותיהם. אלא שהחיילים הארצישראלים שכנעו את מנהיגי הקהילה שלא

להיכנע להוראות הבריטים ולא לרשום את בני הקהילה לבית הספר הממלכתי הערבי. בינתיים, בחופשת הקיץ, בד בבד עם מתן שיעורים בעברית למבוגרים ועוד לכ-40 נערות, ארגנו החיילים הארצישראלים סמינריון להכשרת מורים מקומיים שנטלו בו חלק גם ארבע צעירות.

בתום חופשת הקיץ נפתח מחדש בית הספר העברי ב"תלמוד תורה" הישן בהנהלתו של המחנך המקומי יעקב גויטע, ומומן בידי הקהילה ובלא סיוע ממשלתי. בית הספר הוכר כפרטי, ולמדו בו בשנת 1944 כ-400 תלמידים בעשר כיתות, ועוד כשישים תלמידים שעבדו ביום ולמדו בערב. למרות האיסור המשיכו החיילים הארצישראלים לסייע בהוראת התלמידים, בעזרת הקצינים העברים, שחיפו על היעדרם של המורים מן הפלוגות באמתלות שונות. פעילותם המחתרית או המחתרית למחצה של החיילים הארצישראלים בקירנאיקה לא הצטמצמה בסיוע לבית הספר העברי בבנגזי. הם היו מעורבים במכלול רחב של פעילויות: הוראה לילדים ובוגרים שלא חבשו את ספסלי בית הספר; הברחת ספרי לימוד מארץ ישראל ללוב; סיוע להשגת כספים למימון פעילותו של בית הספר העברי מהקהילה במצרים, מן הגוינט ומן ההסתדרות הציונית; עזרה לפעילותו של מועדון "גאולה", שנפתח מחדש ב-1944; השגת ספרים וכתבי עת לספרייה ולאולם הקריאה, שנפתחו במקום; מתן הרצאות בעברית על נושאים תרבותיים ולאומיים, ועל כל המתרחש ביישוב בארץ; חידוש פעילות "הקרן הקיימת לישראל" בבנגזי; הקמת סניף של תנועת "החלוץ", שהכשירה כחמישים צעירים בחמש קבוצות לקראת עלייתם לארץ; סיוע בהברחת שליחים מן הארץ ללוב; סיוע להעלאה בלתי לגלית של צעירים לארץ; פתיחת מרפאה סמוך לבית הספר בבנגזי לטיפול בילדים, וסיוע במזון ובביגוד לילדים ממחנות הצבא הבריטי.

החל בסתיו 1944 הצטמצמה נוכחותם של החיילים הארצישראלים, עם העברת רוב היחידות הבריטיות לאירופה, כולל הגדוד השני, וכבר בשנת הלימודים תש"ה לא נטלו החיילים הארצישראלים חלק בהוראה. כל נטל ההוראה עבר למורים המקומיים, והם נעזרו בחיילים הארצישראלים מפלוגת התובלה 405, שפעלה בקו טריפולי – בנגזי – מצרים.

בקיץ 1944 הושג הסכם להכרה ותמיכה ממשלתית בבית הספר העברי בבנגזי החל בשנת הלימודים הסמוכה. בהסכם נקבע כי שפת ההוראה תהיה עברית, ואילו הערבית תילמד החל בכיתה ב' והאנגלית החל בכיתה ה'. צוות ההוראה יכול כלול חמישה מורים יהודים ושלושה מורים ערבים, והקהילה רשאית להוסיף מורים על חשבונה. נוכחותם של המורים הערבים העיבה על האווירה הארצישראלית ששררה קודם לכן בין כותלי בית הספר ובינתיים עומעמה בלאו הכי בשל היעדרם של החיילים הארצישראלים. עם שחרור טריפוליטניה בינואר 1943 החל עידן חדש בחיי היהודים במקום. הופעתם של החיילים הארצישראלים שימשה זרז לחידוש התנועה העברית והפעילות הציונית. הם ארגנו, על דעת עצמם ובחשאי, שמירת לילה בחארה היהודית, כדי למנוע מעשי ביזה ואונס מצד חיילים אפריקנים מצבאות בעלות הברית. כמו כן הם פעלו להקל את מצבם הכלכלי של יהודי המקום.

לאחר שחרורה של טריפוליטניה פתח "תלמוד תורה" בטרפולי את שעריה, ובשלב הראשון למדו בו כ-100 תלמידים. הבריטים אפשרו לימודים איטלקיים ליהודים, ונפתחו מספר מוסדות: בית ספר ממלכתי איטלקי-יהודי "פייטרו וורי" בהנהלתה של אמה פולאקו; "סקוואלה רומא" לתלמידים יהודים מן המעמד החברתי הגבוה ולתלמידים נוצרים; ובית הספר "טומזאו" לתלמידים יהודים ונוצרים חולי גרענת.

אפרים אלימלך אורבך (1912-1991)

חוקר מדעי היהדות. נולד למשפחה חסידית בפולין. למד ולימד באוניברסיטאות בברסלאו וברומא. הוכשר לרבנות בבית המדרש לרבנים בברסלאו. בשנת 1938 עלה לישראל. לימד יהדות בגימנסיה העברית בירושלים. התנדב לצבא הבריטי ושירת כרב צבאי. לאחר הקמת המדינה ניהל את בית הספר הדתי "מעלה". לאחר מכן נתמנה מפקח על בתי הספר התיכוניים. בשנת 1953 הצטרף לסגל המורים של האוניברסיטה העברית כמרצה בכיר לתלמוד ולתולדות ההלכה, ומ-1956 פרופסור מן המניין. חקר והרצה בתחומי התלמוד והספרות הרבנית, תולדות ההלכה, האגדה ומחשבת חז"ל. כיהן כראש המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית וכנשיא האקדמיה הלאומית למדעים. חתן פרס ישראל בתחומי היהדות, הרוח והחברה לשנת 1955. מחיבוריו החשובים: **בעלי התוספות** (ירושלים 1986); **חז"ל – פרקי אמונות ודעות** (ירושלים 1969); **ערוגת הבושם לר' אברהם בן עזריאל** (ירושלים א-ד, 1939-1963); **ההלכה – תולדותיה והתפתחותה** (גבעתיים 1984).

ברית עברית עולמית

תנועה להפצת הלשון והתרבות העברית בקרב יהודי התפוצות. הוקמה בברלין בשנת 1931. האישים שדחפו להקמתה היו הסופרים חיים נחמן ביאליק ושמעון רבידוביץ'. התנועה מאגדת ארגונים ללימודה וטיפוחה של השפה העברית ברחבי העולם ופועלת להנחלת העברית באמצעות הוצאה לאור של ספרים ופרסומים, חוגי עברית ופעילויות תרבות שונות. לתנועה סניפים בכל רחבי העולם.

זאב (וילוף) כ"ץ (1900-1962)

נולד בפולין, ושם היה חבר בתנועת "צעירי ציון". עלה ארצה בגיל 18. מראשוני החברים בארגון "ההגנה". השתתף בהגנה על ירושלים במסגרת הפלוגות שארגן זאב זיבוטינסקי. בשל פעילותו זו היה למבוקש בידי הבריטים, ונאלץ לברוח למצרים. השתקע בקהיר והמשיך לעסוק שם בפעילות ציונית, לרבות עזרה לעולים בלתי לגליים. חזר ארצה לאחר קום המדינה.

אליהו עזריה-אפרתי

(1922-1964)

אחד הפעילים הציונים המרכזיים ומראשי הפעילות המחתרית בלוב. נתמנה בידי השליחים מארץ ישראל לארגן את תנועת הנוער "בן-יהודה", היה מרכז ההכשרות החקלאיות בזואיה וב"קולונה ורדה" ופעיל בהכשרה העירונית. עם הקמת ארגון "ההגנה" בלוב היה יד ימינו של שליח ההגנה ישראל גור ("הדוד") והאחראי על גיוס חברים לארגון ועל סיוע בעלייה הבלתי לגלית. בשל פעילותו הציונית והמחתרתית הוא נרדף על ידי הבולשת הבריטית. בשנת 1947 הוברח לארץ, והצטרף לקיבוץ שדה נחום.

יוסף גויטע

מפעילי "ההגנה" והעלייה הבלתי לגלית בלוב. נולד בטריפולי בשנת 1927. היה מדריך ב"החלוץ" וב"בן-יהודה", וכן מרכז ההכשרה העירונית. היה אחראי לאיסוף המפעילים והברחתם מלוב לאיטליה. באחת מפעולות ההעפלה נתפס ונחקר, ושוחר רק לאחר התערבות בכירים בקהילה ומתן שוחד. העפיל לארץ דרך איטליה, והצטרף לקיבוץ יגור.

חיים פדלון

מפעילי המחותרת הראשונים. נולד בטריפולי בשנת 1921. בשנת 1943 גויס ל"הגנה", ופעל בארגון ההעפלה לארץ. ארגן את ספינות המפעילים שבהן הוברחו מאות צעירים מלוב לאיטליה, ומשם לארץ ישראל. היה גם אחד הפעילים בארגון "ההגנה", סייע בגיוס חברים ובאימונם, ובביתו היה סליק גדול של נשק. ידוע בכינוי ציצי.

בשל רצונם של יהודי טריפולי לפתוח בית ספר עברי השתדלו החיילים הארצישראלים והרב הצבאי הראשי אפרים אורבך אצל השלטונות הבריטיים, ואלה נאותו לאשר פתיחת בית ספר עברי אך לא לממנו, בטענה שהעברית אינה שפה רשמית. בסיוע בני הקהילה ובעזרת החיילים נמצא הכסף למימון בית הספר, והוכשר סגל המורים.

חידוש הפעילות הציונית בטריפוליטניה

לבריטים לא הייתה כוונה להרשות פעילות ציונית בלוב, והשלטון הצבאי אף אסר את הקמתה מחדש של "ההסתדרות הציונית הטריפוליטנית". למרות זאת התחדשה הפעילות הציונית והתעצמה במסווה של פעילות חינוכית, והגיעה לממדים גדולים מאלו שהיו בתקופת השלטון האיטלקי.

במרס 1943 חידש ארגון "מכבי" את פעילותו. פעילות "מכבי" התרחבה עם פתיחת המועדון החדש המרווח והמפואר וחונכת איצטדיון הספורט, ועם ייסוד תנועת הנוער "מכבי הצעיר" בשנת 1944, לילדים צעירים (בעיקר מבני האמידים). ארגון "מכבי" השתתף בשנת 1950 במכבייה השלישית, והמשיך את פעילותו גם לאחר שלוב קיבלה את עצמאותה, עד 1953 (בלא הסממנים הציוניים).

ביולי 1943 התחדשה פעילותו של ארגון "בן-יהודה" בעידודם של החיילים הארצישראלים ובהשתדלותם אצל השלטונות הבריטיים. הארגון נקרא מעתה "הארגון למען התרבות העברית בן יהודה", ונחשב סניף של "ברית עברית עולמית". הארגון מיקד את פעילותו במספר תחומים: סיוע לבית הספר העברי במתן שיעורי ערב בעברית למבוגרים והכשרת בוגריו להוראה בעברית; חיזוק התודעה העברית-ציונית ופעילות תרבותית-חברתית בעלת אופי ציוני בקרב בני נוער ובוגרים. בתוך שנה היו ל"בן-יהודה" סניפים בתשעה יישובים (ומאוחר יותר ביישובים נוספים), אשר עמדו בקשר עם המועדון-האב בטריפולי ועם המרכז בארץ ישראל.

ביזמת שליחים מארץ ישראל הוקמו, במסגרת "בן-יהודה", תנועת "הנוער" ותנועת "החלוץ". ראשון השליחים היה יאיר דואר מקיבוץ רמת יוחנן, שכינויו המחתרתי היה "משה כהן"; הוא הגיע לטריפולי באוגוסט 1943, ופעל בה כשנה. השליח השני, זאב (וילוף) כ"ץ מקיבוץ אושה, שכינויו המחתרתי היה "יעקב מוריס", שהה במקום מספר חודשים בלבד. בפברואר 1944 הגיע נפתלי בר-גיורא מהקיבוץ הדתי שדה אליהו, שכינויו המחתרתי היה "נחום בראנד". השליחים הסתירו את זהותם האמתית, ומטרת שליחותם הייתה ידועה רק לבודדים מבני הקהילה, ותחילה לאליהו עזריה, לחיים פדלון וליוסף גויטע. השלושה גויסו ל"הגנה" והושבעו על פי המסורת – על אקדח וספר התנ"ך מול מנורה מסנוורת. על חיים פדלון הוטל הטיפול בענייני העפלה, ועל אליהו עזריה הוטל להיות אחראי על תנועת הנוער, וכן לנסות להקים גרעין של "ההגנה".

השליחים הפרידו בין הבוגרים בני 18 ואילך המתכוננים לעלייה ולהגשמה חלוצית, ואלה שויכו לתנועת "החלוץ", לבין צעירים עד גיל 18, ששויכו לתנועת "הנוער". תנועת הנוער חולקה לשלוש שכבות – מקשיבים, בני 11-13; צופים, בני 14-16; ומתבגרים, בני 16-18 – ונקבעו תקנונים. בתוך זמן קצר הגיעה תנועת "הנוער" לכמה מאות חניכים, ובקן התנועה רחשה פעילות ציונית ענפה ושררה אווירה ארצישראלית. בד בבד עם פעילותם החינוכית פעלו השליחים להקמת קבוצת "הגנה" (בסיועם של החיילים הארצישראלים), וחבריה התאמנו בקרב פנים אל פנים.

זואיה, כארבעים ק"מ מטריפולי, אותרה חווה חקלאית שבעליה, יהודים איטלקים,

תקנון "החלוץ בן יהודה, טריפולי"

1. החלוץ הוא המסגרת הכוללת את כל הצעירים והצעירות בגיל שמונה עשרה עד שלושים וחמש המתכוננים לעליה ולהגשמה חלוצית. להגשמת הרעיון הציוני על ידי קיבוץ גלויות ותקומה כלכלית מדינית ותרבותית של העם היהודי בארץ ישראל.
2. חובת כל חבר החלוץ להיות חבר בהסתדרות הציונית העולמית והמקומית ולהישמע למוסדותיה ותקנותיה.
3. החלוץ יתנך את חבריו להגשמה אישית של עליה לארץ ישראל ועבודה בה בשלושה דרכים אלו:
 - הקניית השפה העברית, ידיעת הציונות, תולדות ההתיישבות והיישוב העברי ובעיותיו.
 - הכשרה חקלאית כיסוד לחינוך עבודה עצמית ובמיוחד לעבודה חקלאית.
 - הכשרה ספורטיבית.
4. החלוץ רואה את עצמו במחנה העובדים והבונים של ארץ ישראל ומחנך את חבריו לאחדות בארץ ישראל.

ב"צ רובין (עורך), לוב: הדים מן היומן, פרק בפעולות הציונות של יהודי לוב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 70.

הסכימו להעסיק צעירים בשכר עבודה נמוך ביותר. ראשוני הבאים לחווה היו חברי גרעין "ביכורים", והם השתכנו במקום ביוני 1944, והחלו בעבודתם החקלאית ובהתארגנות (בהכשרה) במעין קיבוץ ישראלי. באותה עת הוציא ארגון "בן-יהודה" לאור ירחון בשם "חיינו" (שבתחילה נקרא "חירותנו"), בעברית, בערבית יהודית ובאיטלקית וירחון שדן בהכשרה החקלאית "ביכורים" ובחיים החלוציים בארץ ישראל. מניין חברי "החלוץ" גדל ל-150 בערך בשנת 1945, והם חולקו לארבע קבוצות: כרמל, תבור, פינסקר ומעפילים. פעילות "החלוץ" נתקלה בקשיים בלתי צפויים. המפגש בין השליחים מארץ ישראל והחיילים הארצישראלים גרם לחיכוכים וחילוקי דעות על סמכויות בנושאי העפלה ותמיכה בחינוך העברי. החיילים ראו עצמם מנוסים ובקיאים יותר בבעיות המקום, ועל כן סירבו להישמע להוראות השליחים, ואלה מיהרו להתלונן בפני ההנהלה הציונית בירושלים. הוויכוח הגדול היה בשאלת חלוקת עשרים הסרטיפיקטים הראשונים, שהוקצו ליהודי לוב בשנת 1944. לשליחים היה ברור כי חלק מאותם סרטיפיקטים חייבים להגיע לחברי גרעין "ביכורים" לעידוד החלוצים, ואילו החיילים ביקשו לחלק בעצמם את רשימות העלייה. ביזמת השליחים הוקמה "ועדת עלייה", וזו הקצתה חמישה סרטיפיקטים לחברי גרעין "ביכורים".

חוות ההכשרה בזאוויה לא האריכה ימים. סכסוך שפרץ בין בעלי החווה לתנועת "החלוץ" הביא לסגירתה בינואר 1945. לאחר חיפושים נמצאה חווה חלופית גדולה יותר, בשם "קולינה ורדה", המרוחקת עשרה ק"מ מטריפולי. לרכישת החווה ולאחזקתה נדרשו אמצעים כספיים נכבדים, ואלה גויסו באמצעות קרן "המכשיר". קרן זו הוקמה מיד אחרי סגירת ההכשרה בזאוויה על ידי קבוצת פעילים בשל סירובו של ועד הקהילה להיות מעורב בנושא. פעילות הקבוצה דחפה את ועד הקהילה לתמוך בהכשרה (ולו מבחינה אידאולוגית ומורלית). הקרן אספה תרומות מנכבדי הקהילה, מוועד הקהילה ומהסוכנות היהודית. חברי "החלוץ" השתקעו בחווה, שנוהלה בידי ועד בראשותו של אליהו עזריה, בספטמבר 1945. הפעם נראה היה שהניסיון מצליח. ההכשרה העניקה ל"בן-יהודה" את הממד החלוצי, ולא רק גרמה סיפוק לחבריה אלא גם רוממה את רוחם וגאוותם של בני הקהילה, שהרבו לבקר בה. אולם הצלחה זו הייתה קצרת ימים. בפרעות נובמבר 1945 נבזזה החווה ונהרסה על ידי אספסוף של פורעים משולהבים, וחברי "החלוץ" נאלצו לנטוש את המקום.

כדי שתנועת "החלוץ" לא תתפרק, בעקבות עלייה של חלק מחבריה, הוקמה בנובמבר 1946 הכשרה עירונית. ההכשרה הוקמה בבניין בפרברי העיר על מגרש השייך ל"מכבי", וריכז אותה יוסף גויטע. ההכשרה הפכה מעוזם של חסידי "הקיבוץ המאוחד", ונהלו בה חיי צוותא ארצישראלים. בהיעדר סיוע מן החוץ נאלצו חברי ההכשרה לעבוד בעבודות מזדמנות לפרנסתם. הם נטלו חלק בארגון ההגנה ובהעפלה. ההכשרה העירונית התקיימה עד הפוגרום של יוני 1948, ורוב חבריה עלו באופן בלתי לגלי.

לאחר השחרור הבריטי נוסדו אגודות ציוניות חדשות שעיקר פניהן אל הדור הצעיר. הראשונה מביניהן, שנוסדה בשנת 1943, הייתה אגודת "הצופים העבריים", ודווקא הבריטים הם שטיפחו אותה, כמשקל נגד לאגודות הציוניות. המדריכים הראשונים היו חברי "בן-יהודה", ובראשם הרב פריגיא תייר ועמוס (עמישדי) בוכיבזה, וסייעו בידם חיילים ארצישראלים. פעולותיה הראשונות של האגודה התקיימו באחד מחדרי מועדון "בן-יהודה", ועם גידול התנועה לכדי מאות חניכים בני 10-18 עברה למבנה גדול ומרווח, והבריטים סייעו בציד ובמדים. הפעילות הענפה של התנועה באה לידי ביטוי בפעולות מדי ערב, בתהלוכות רחוב בתלבושת צופית עם דגלי ישראל ושירים עבריים, במחנאות

הרב פריג'א תייר (1913-1992)

רב, חזן ופעיל ציוני, מייסדי ארגון "בן-יהודה". עמד בראש תנועת "הצופים העבריים" (עם עמישדי בוכבזה). בשנת 1936 נעצר ונידון למספר חודשי מאסר בשל הפרת הצו של המושל האיטלקי לפתיחת חנותו בשבת. עלה לארץ עם קבוצת נערים מחניכיו ב"צופים העבריים", וסייע להם להיקלט במוסדות עליית הנוער. יחד עם פריג'א זוארץ הוציא לאור ספרים וכתבי עת רבים על יהודי לוב. הקים את "ועד קהילות לוב", שהצטרף ל"ארגון העולמי של יהודים יוצאי לוב" עם הקמתו בשנת 1982.

עמוס (עמישדי) בוכ'בוה (1916-2002)

פעיל ציוני. בשנת 1934 הצטרף לארגון "בן-יהודה" בטריפולי. עם שחרור לוב, בראשית שנת 1943, היה לצדו של הרב פריג'א תייר, בין מייסדי תנועת הצופים העבריים. נמנה עם חברי "ארגון ההגנה" בטריפוליטיניה. סייע רבות בהעפלה מלוב, ואף העפיל בעצמו דרך תוניסיה עם חברות צעירים, שהתחפשו לערבים. משם הוברח למרסי שבצרפת להמשך דרכו לארץ, ישירות לקרבות במלחמת העצמאות. לאחר מלחמת השחרור התנדב לפעילויות חברתיות וקהילתיות רבות ועם הזמן נשא במשרות ציבוריות חשובות, וסייע (עם בנו יצחק) בהקמת בית מורשת יהודי לוב באור יהודה.

יוסף ארביב-כושנה

מורה ומחנך בארגון "בן-יהודה", ופקיד בממשל הצבאי הבריטי. נולד בטריפולי בשנת 1923. הדריך ולימד צעירים לקראת העפלתם. עזב את לוב והגיע לאיטליה בשנת 1948, ושם סייע למעפילים ועולים מלוב בדרכם לארץ. עלה לארץ בשנת 1949, התגייס למשטרה והיה מנהל הספרייה המרכזית למשפט וקרימינולוגיה במטה הארצי בירושלים.

דוכני התרמה למען הארגונים הציוניים, טריפולי, אמצע שנות הארבעים של המאה העשרים

מחוץ לעיר, בחגיגות, בטקסים, ב"משמרות השבת", בתחרויות ספורט, באיסוף כספים לקרנות הלאומיות ובהעלאת מחזות בנושאים ציוניים-חלוציים. האופי הציוני של הפעילות קומם את הבריטים, ובדצמבר 1948 הם ביטלו את רישיון פעילותה. (הפעילות לא פסקה, ונמשכה במחתרת בבתי פרטיים). הרישיון חודש לאחר מאבק שנמשך ארבעה חודשים, בתנאי שלא יונף עוד הדגל העברי. בוגרי "הצופים העבריים" נמנו עם המועמדים המתאימים להיות חברי ארגון "ההגנה" ולעלות לארץ ישראל באופן בלתי לגלי.

אגודות חדשות נוספות היו תנועת "האיחוד", תנועת "בני עקיבא" – ברית חלוצים דתיים ו"גדוד מגני השפה". תנועת "האיחוד" הוקמה בשלהי 1947, ונוהלה בידי המורה והמחנך יוסף ארביב-כושנה, ומניין חבריה הגיע לחמישים בקירוב. רובם היו צעירים עובדים, שלמדו שיעורי ערב כולל עברית ונושאים הקשורים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל. "גדוד מגני השפה" החל לפעול בתחילת 1947, ומניין חבריו הגיע ל-150 חברים, וביניהם מורים ותלמידים מבית הספר העברי.

בשנת 1949 החליטו ראשי תנועות הנוער (למעט "מכבי") להתמזג ולהתאחד סביב "בני עקיבא" – ברית חלוצים דתיים לתנועה אחידה בשם "אחוד תנועות הנוער החלוציות בני-עקיבא". תנועה זו הייתה סניף בתנועת "בני עקיבא" העולמית, שמרכזת בארץ ישראל, ועל כן השתייכה ל"הפועל המזרחי".

ההגנה העצמית

בימים הראשונים של נובמבר 1945 אירעה התפרצות אלימה, שגבתה 133 קרבנות וזרעה הרס בטריפולי ובקהילות יהודיות אחרות ברחבי טריפוליטיניה. ההתפרצות האלימה ערערה את יחסי היהודים עם סביבתם הערבית ופגעה באמון של היהודים בממשל הבריטי. כתוצאה מכך התפתח דפוס פעולה חדש: ההגנה.

בעקבות האירועים התארגנו בוגרי תנועות הנוער הציוניות להקמת ארגון הגנה, שיהא מסוגל למנוע את הישנותן. לצעירים לא היה כל ידע צבאי וניסיון ארגוני. בחברה ערבית עוינת ולנוכח שלטון בריטי ערני היו הסיכויים להצלחה קלושים. המצב השתנה במאי

1946, כאשר הגיע לטריפולי בחשאי ישראל גוריליק (גור), שליח המוסד לעלייה ב'. בסיועם של פעילי התנועות הציוניות הוא הצליח במשימתו, ובתוך זמן קצר ניכרו הישגים מבחינה צבאית – בנשק, בידע ובאימונים – ומבחינה מחתרתית, במבנה ובחשאינות. חברי "ההגנה" היו מיטב בוגרי תנועות הנוער הציוניות, אשר נבחרו בקפידה והועמדו בניסיון. כחמישים מכלל מאתיים החברים ב"ההגנה" היו בחורות שעסקו בתחומים שונים: הכנת אמצעי לחימה מאולתרים, הסתרת נשק, איסוף מידע, הקמת חוליות קישור בין החברים, אימונים ואף ביצוע פעולות מחתרתיות, ומתן שהיו חובשות קרביות. על חלקן של הנשים ב"ההגנה" בטרפולי מספרת מנטינה נעים:

באזור שלנו (העיר היתה מחולקת לאזורים, ובכל אזור היה בית ששימש מחסן לנשק ומרכז לחברים) היה הבית שלנו מרכז, ובו רוכז החומר, רמוני יד ואקדחים. תפקידי היה לחלק אותו בשעת הצורך לכל החברים באזור, ובכדי שלא להסב אלינו את עיני המשטרה לא היו החברים באים לביתנו לקבל את הכלים אלא אני הייתי לוקחת להם לבתיים. בסלים עם ירקות מלמעלה והחומר מלמטה הייתי עושה את הדרך מביתי לבתי החברים ומחלקת להם, ולאחר כל פעולה הייתי מאספת באותה דרך את הנשק ומחזירה אותו לביתי.

המשטרה היתה עושה מפעם לפעם חיפושים בבתי חשודים. בשעת מעשה היו השוטרים חוסמים את הרחוב ולא היו נותנים לאיש לצאת מן הרחוב עד לגמר החיפושים. באחד החיפושים האלה הגיעו עד לבית הסמוך לביתנו, ואצלנו היתה שארית חומר שלא חולק, וחששתי שמא יכנסו גם לביתנו לחפש. מה עשיתי? – בסל גדול אספתי את כל מה שהיה בבית, שמת ירקות ממעל, לקחתי את הסל ביד ועמדתי על יד השוטרים כאחת הסקרניות שהיו עומדות שם ולא עלה על דעתי של מישהו שהיה בידי איזה דבר חשוד.

זוארץ, **יהדות לוב**, עמ' 245.

הנשק אשר הושג שימש לא רק את "ההגנה" אלא גם יהודים שנוקדו להגנה עצמית, אם בשל מקום מגוריהם המבודד ואם בשל עיסוקיהם, שחיבו אותם להתרחק ממרכזים יהודיים מוגנים. אלה מיהודי טריפולי שלא ידעו על קיום ארגון "ההגנה" נקטו אמצעי הגנה מקובלים: שריון הדלתות והחלונות והכנת אמצעי הגנה כמו צנצנות חומצה או תערובת של פלפל חריף עם מים, שניתן להשליך, בשעת הצורך, על פורעים.

קיומו של ארגון הגנה מסודר ומאורגן בלוב נתקל בשלושה קשיים: ראשית, יחסם של הבריטים. בלוב שירתו שוטרים וחיילים בריטים רבים שקודם לכן שירתו בארץ ישראל וטעמו את טעמה של הפעילות המחתרית היהודית בארץ וציודו בערבים. הם נקטו מדיניות של משוא פנים ושל איפה ואיפה ביחסיהם ליהודים, וכל התארגנות מחתרתית נתפסה כפוגעת גם בהם. שנית, הרגישות לקיום ארגון הגנה יהודי בארץ מוסלמית. בשל כך נאלצו הפעילים בארגון לשמור על חשאינות מרובה בכל מה שקשור לאיסוף נשק והחזקתו, אימונים והכנת תכניות הגנה. הקושי השלישי נבע מהתגברות המתח בין יהודים למוסלמים בעיקר מאז ההתפרצות האלימה של נובמבר 1945.

קיומו של ארגון "ההגנה" היה ידוע למשטרה הבריטית, אך חרף מאמציה היא לא הצליחה לשים ידה על פעילי הארגון. בתחילת 1947 אולץ "הדוד" (ישראל גור) לעזוב את טריפולי, לאחר שהבריטים עלו על עקבותיו והורו לראשי הקהילה לסלקו מיד. עזיבתו של "הדוד" פגעה בארגון, אך לא הביאה להפסקת פעילותו; זו נמשכה בהנהגתם של פעילים מסורים ומאומנים. גם כאשר נתפסו חברים מארגון "ההגנה" הם לא גילו את סודם, חרף עינויים קשים ולחצים בלתי פוסקים.

לצד ארגון "ההגנה" התארגנו שני גופי הגנה עצמאיים. האחד, בראשותו של נסים

ישראל גוריליק (גור)

נולד ברוסיה בשנת 1909, עלה לארץ בשנת 1925. חבר קיבוץ שדה נחום. בזמן המרד הערבי (1936-1939) היה נוטר, ופיקד על אזור עפולה ובית שאן. נודע בכינוי "הדוד". במאי 1946 נשלח ללוב לארגון הגנה עצמית. בלוב פעל לקירוב חברי התנועה הציונית לקיבוץ המאוחד. חברי ההכשרה העירונית נמנו עם חסידי הקיבוץ המאוחד, וחלק מהמעפילים מלוב שהגיעו לארץ בחרו להצטרף לקיבוצי תנועה זו. בתחילת 1947 עלו הבריטים על עקבותיו והורו לראשי הקהילה לסלקו מלוב.

נחום, מנה כמה עשרות חברים במספר חוליות, רכש נשק ואמצעי לוחמה, התאמן במחתרת, ניסה לבצע מספר פעולות טרור והיה נכון לשעת מבחן. השני מנה חוליה אחת של ארבעה חברים, ששמו להם למטרה לא רק להגן על יהודים בשעת הצורך, אלא גם לנקום בערבים, ובמיוחד באלה שנמנו עם הפורעים בפרעות 1945. חברי החוליה היו אליהו מכלוף, שכינויו לילו ווקיו, ציון בוארון-עבקה, אברהם דבש-בצליל ושלום פרגיון. בראשית התגבשותה של החוליה, שכינויה היה "חוליית החיסול והנקם", אומנו חברה בידי הדייג ברכאני גרבי, בטיפול בחומרי נפץ ובייצור אמצעי חבלה. לאחר שהחוליה רכשה את המיומנות בהפעלת נשק ובייצור אמצעי לחימה, הפכה להיות עצמאית, לילו ווקיו עמד בראשה, ומיד החלה לפגוע בערבים שדם יהודים על ידיהם. העמל הרב, המאמצים והאמצעים הרבים שהושקעו בהקמת ארגון "ההגנה" ראוי לשמו, תוך נטילת סיכונים כה רבים, הצדיקו את עצמם בפרעות יוני 1948 בטרופולי.

פלישת הצבאות הערביים לארץ ישראל ב-15 במאי 1948 משכה מתנדבים רבים מן העולם הערבי, ובכלל זה צפון אפריקה. אלה האחרונים עברו דרך לוב בדרכם לחזית, ונוכחותם התסיסה את ערביי לוב; ובערב חג השבועות תש"ח (12 ביוני 1948) התנפל אספסוף ערבי על השכונה היהודית בטרופולי. אולם הפעם, שלא כבפרעות 1945, נתקלו הפורעים בהתנגדות מאורגנת של "ההגנה", ונאלצו לסגת לאחר שספגו אבדות. ועם זאת פגעו הפורעים ביהודים וברכוש יהודי רב מחוץ לשכונת היהודים.

ההעפלה

ההעפלה מלוב הייתה תוצאה ישירה של כמה וכמה גורמים: אירועי מלחמת העולם השנייה, ההתפרצות האלימה בנובמבר 1945, יחס הבריטים, היחסים עם הערבים, חיזוק התודעה הציונית והמפגש עם החיילים והשליחים מארץ ישראל. בתחילה הייתה ההעפלה פרי יזמה אישית, ונסתייעה בחיילים ארצישראליים. צעירים הוברחו בסתר דרך מצרים באמצעות נישואים פיקטיביים עם בנות יהודיות או אישורי חופשה מזויפים לצעירים במדים של הצבא הבריטי. חיילים ויתרו על חופשת מולדת, ובאישורי חופשתם יצאו צעירים מלוב לארץ. במרוצת הזמן, עם ריבוי הצעירים שרצו לעלות לארץ, נוצר תיאום בין ראשי התנועה הציונית בטרופולי לבין החיילים הארצישראליים להברחת צעירים, בעיקר מקרב תנועות "הנוער" ו"החלוץ".

לנוכח הגידול במספר היוצאים, לאו דווקא צעירים וחברי התנועה הציונית, הצטרפו למסייעים גופים שונים, כמו שקרה בשנת 1947 ב"דרכוני בנגזי". דרכונים אלה הוענקו מידי מנהל לשכת משרד הפנים בבנגזי, ערבי ארצישראלי שקיים קשרי ידידות עם צעירה יהודייה, שהפעילה עליו את קסמיה. על כך מספר יוסף מימון:

את מחלקת הדרכונים ניהל ערבי ארצישראלי. הוא היה אדם הוגן מאוד ועזר הרבה לכל אלה שרצו להשיג היתר יציאה [...] עשה מעשה נועז ביותר: בא בדברים עם שני ידידים שלו מתושבי בנגאזי שהיה להם עסק משותף במקום צנוע בעיר, והציע להם שיהיו "סוכנים" שלו. דהיינו, הוא ימסור להם טופסי היתר יציאה חתומים כדין, ועליהם למלא את כל הפרטים (שם הנוסע וכדו'), להדביק את התמונה והרי לכם היתר יציאה כדת וכדין [...] מאות השתמשו בדרך זו ויצאו לאיטליה בדרכונים אלה [...] כשראה הפקיד הערבי הארצישראלי שהאדמה בוערת תחתיו ביקש חופשה ובא לטרופולי, פנה לכותב הטורים האלה כמרכז תנועת "החלוץ", וכאחד המטפלים בענייני "עליה ב'" וביקש המלצות לראשי המוסדות באיטליה למען יעזרו לו להגיע למשפחתו בארץ. ברצון רב קיבל את ההמלצה ונפרד ממני בהכרת תודה.

זוארץ, יהדות לוב, עמ' 265.

שאול אביגור (מאירוב, 1899-1978)

מראשי ארגון "ההגנה". נולד בבלביה, עלה ארצה בגיל 12 ולמד בגימנסיה הרצליה. בגיל 19 הצטרף לקבוצת כנרת. שורת תפקידיו הבטחוניים החלה כשהשתתף בשנת 1920 בהגנה על תל-חי. היה חבר במרכז "ההגנה", והקים את הש"י (שירות ידיעות) ואת הר"ן (ריגול נגדי) – אגפי המודיעין של הארגון. בשנת 1939, עם הכרזת הבריטים על איסור העלייה, ריכז את הפעילות נגד הספר הלבן, ועמד בראש המוסד לעלייה ב'. עם קום המדינה סייע לבר-גוריון בהקמת משרד הביטחון, והקים את "נתיבי" – לשכת הקשר ליהודי מזרח אירופה וברית המועצות. שינה את שם משפחתו לאביגור לאחר נפילת בנו, גור, במלחמת העצמאות. בתשל"ג הוענק לו פרס ישראל על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

עדה סירני (1905-1997)

רעייתו של אנציו סירני. נטלה חלק בשליחויות רבות בענייני עלייה והייתה פעילה במוסד לעלייה ב'. בשנים 1959-1968 ארגנה ברומא פעילות למען העלאת יהודי ברית המועצות. חברת כנסת מטעם המערך בשנים 1969-1973. חברה במוסדות המרכזיים של הקיבוץ המאוחד. מרכזת אגף צעירים בתק"ם בשנים 1983-1986.

ישראל כרמי

פעיל ציבור ועלייה. נולד בלבוב בשנת 1907. עם עלותו ארצה עסק בחקלאות. כמו כן עבד כמורה לחינוך גופני, והיה ממקימי אגודת הספורט "הפועלי". בשנים 1938-1950 עבד במוסד לעלייה ב' וריכז, בין שאר פעילויותיו, את מחנות המעצר למעפילים בקפריסין.

אישורי יציאה מלוב לאיטליה ולתוניסיה, חוקיים או מזויפים, הושגו באמתלות שונות: מסעות כביכול לצורכי עסקים, טיפולים רפואיים, ביקור קרובים וכו'. אמתלות נמצאו גם להעלאת בני נוער בשליחת קבוצות נערים לאיטליה, להמשך לימודים כביכול, ב"אורט" או בישיבה של הרב דוד פראטו, ועם הגעתם לאיטליה הופנו מיד לארץ. אולם כאשר הבריטים גילו שיטות הגירה אלו, ואישורי היציאה פסקו או התמעטו, ומאידך עלה בהתמדה מספר השואפים לעלות לארץ, התרבו המאמצים לעזוב את לוב בחשאי ובמחתרת. הצעירים נטלו על עצמם סיכונים מרובים, עלו על ספינות דיג וספינות סוחר כדייגים, מלחים, פועלים, סבלים וכו', הגיעו לאיטליה ומשם לארץ.

בהיעדר מנגנון של המוסד לעלייה ב' ללוב לקחו על עצמם הפעילים הציוניים לארגן את שילוח הצעירים בעלייה בלתי לגלית דרך מצרים, איטליה או צרפת, שבהן פעל הארגון. כאשר "הדוד" הגיע ללוב לארגן את ארגון "ההגנה", הוא היה אחראי גם על ארגון ההעפלה, והסתייע בפעילים ציוניים מקומיים.

כדי לתאם העפלה מאורגנת דרך איטליה, שהפכה לאחת מארצות המעבר החשובות ביותר של המעפילים, יצאו לאיטליה חיים פדלון, כלימו אדאדי ואמה פולאקו. בתחילה הערימו אנשי המוסד לעלייה ב' באיטליה קשיים וסירבו לכלול את יהודי לוב בהעפלה לארץ, ורק לאחר התערבותם של עדה סירני וישראל כרמי, ופגישתו של חיים פדלון עם שאול אביגור, ראש המוסד לעלייה ב', נאותו לשלבם. והנה, כאשר הגיעו ראשוני המעפילים מלוב, ואנשי המוסד לעלייה ב' עמדו על טיבם של צעירים אלו – דוברי העברית, למודי הנשק, חדורי תודעה ציונית ורצון עז לעלות לארץ – שילובם היה בנפס חפצה. חלק מבחורים אלו הושארו באיטליה, להדריך את המעפילים, שהגיעו מכל ארצות אירופה, לקראת עלייתם ארצה. וכך נהגו גם עם המעפילים מלוב שהגיעו לצרפת: חלקם נשלחו להדריך מועמדים להעפלה במחנות עקורים, כמו דוד פדלון (פלד), שנשלח להמבורג.

שליחי ההעפלה מלוב שכרו ספינות ושלחו אותן לחופי טריפולי. הספינות, בתרגילי התחמקות ממשמר החופים הבריטי, אספו בחשכת ליל את המעפילים, שקובצו על ידי הפעילים בטרפולי והמתינו להם בסתר במערות על החוף, נשלחו לספינות, שעגנו הרחק מן החוף, מי בסירה רעועה ומי בשחייה במים הקרים, והפליגו חזרה ליד חופי איטליה. לצד העלייה הבלתי לגלית המאורגנת, אשר כללה לרוב צעירים חברי התנועה הציונית, היו גם יזמות פרטיות של העפלת משפחות, שאורגנו כעסק פרטי. יזמים בעלי אינטרסים כלכליים ניצלו את שאיפתם של רבים מיהודי לוב לעלות לארץ, והחלו לארגן בתשלום מלא הפלגה של ספינות רעועות להסעת מעפילים מחופי לוב לחופי איטליה. המצטרפים הרבים, שמספרם נאמד ב-700 מעפילים, סבלו מתלאות קשות: התנאים בספינות היו קשים וללא אמצעי בטיחות; הועמסו אנשים הרבה מעל יכולת קיבולן של הספינות; מארגני המסע הפרטיים לא טרחו לדווח לנציגי המוסד לעלייה ב' באיטליה על שיגור הספינות, והמעפילים הופקרו על חופי סיציליה אובדי עצות. ורק כאשר נודע על בואם לשליחי ההעפלה מלוב ששהו באיטליה, היו אלה באים לקראתם ומנסים לעזור להם ככל יכולתם כדי להעלותם לארץ.

נתיב נוסף ליציאת יהודים מלוב עבר דרך תוניסיה, אלג'יריה וצרפת. המעבר מלוב לתוניסיה התבצע בשתי דרכים – בהפלגה חשאית בסירות ובספינות זעירות ובחציית המדבר באורחות מבריחי גבולות. צעירים יהודים התחפשו לערבים, ובאמצעות מורי דרך ערבים שנשכרו לכך היו מבריחים בחשכת ליל את הגבול המדברי בין לוב לתוניסיה סמוך לעיירות הספר זוארה (לוב) ובן-ג'רדאן (תוניסיה). המעפילים מלוב לתוניסיה, שמספרם נאמד במאות רבות, נקלטו בזרועות פתוחות בידי יהודי תוניסיה, ואלה סייעו

להם רבות כל זמן שהייתם במקום. יהודי תוניסיה ראו בסיוע למעפילים מלוב מבצע של הצלת אחים במצוקה, דאגו לשיכונם ולכלכלתם, שחררו רבים מבין אלו שנעצרו, הסתירו אותם או סידרו להם אישורי שהייה זמניים, עד הברחתם או העברתם לצרפת או לאיטליה. עם קום מדינת ישראל, במאי 1948, נקטו השלטונות הבריטיים בלוב מדיניות נוקשה של צמצום דרסטי במספר אישורי היציאה של יהודים, והחמירו את הביקורות על היציאה והבריחה של המעפילים; וכל זאת מחשש שהיוצאים והמעפילים מלוב יצטרפו ללוחמים על עצמאות ישראל. מאידך גיסא, דווקא הכרזת המדינה הגבירה את רצון היציאה של צעירים מלוב כדי להצטרף לצה"ל וליטול חלק במלחמת השחרור. רבים עשו מאמצים חוקיים ובלתי חוקיים לממש את שאיפתם לעלות למדינת ישראל. גם פרעות יוני 1948 הגבירו שאיפה זו.

עד מלחמת העולם השנייה עלו בין 500 ל-1,000 יהודים, מרביתם בגלי העלייה של 1923-1922 ושל 1933-1935. במהלך מלחמת העולם השנייה עד ההתפרצות האלימה של נובמבר 1945 עלו כ-500 יהודים, רובם בדרך בלתי לגלית בסיועם של החיילים הארצישראלים, ומיעוטם בסרטיפיקטים רשמיים. אחרי פרעות 1945 ובעקבותיהן עלו 1,700 יהודים (בעיקר במחצית השנייה של 1946); בין ינואר 1947 למאי 1948 הצליחו להעפיל כ-700 יהודים נוספים; מאז קום המדינה במאי 1948 ועד לדצמבר 1948 יצאו מלוב באופן בלתי לגלי 1,100 יהודים ועלו לארץ במבצעי העלייה מאירופה; מינואר 1949 ועד תחילת העלייה הגדולה מלוב באפריל 1949 עלו יותר מ-1,250 יהודים, חלקם בינואר באופן בלתי לגלי וחלקם בחודשים פברואר, מרס ואפריל באופן לגלי, דרך איטליה, עם מתן היתרי העלייה. בתקופה קצרה של שנתיים וחצי, מאמצע 1946 עד סוף 1948, עלו לארץ ישראל כ-3,500 מעפילים, כ-10% מכלל יהודי לוב באותה עת. לשיעור כה גבוה של מעפילים מכלל האוכלוסייה היהודית לא היה אח ורע בקהילות ישראל האחרות.

העלייה הגדולה מלוב

בראשית 1949 התירה בריטניה את יציאת יהודי לוב בתנאי שיוותרו על נתינותם הלוברית. על ההיתר הכריז סגן שר החוץ הבריטי כריסטופר מהיו בפרלמנט בלונדון ב-26.1.1949. ההודעה על היתר זה ותנאיו נמסרו לממשל הבריטי בלוב כבר ב-31.1.1949, ובו בלילה נמסרה לנשיא הקהילה היהודית בטריפולי, וההרשאה הרשמית פורסמה ב-2.2.1949. יהודי לוב קיבלו את ההחלטה בהתלהבות. יהודים החלו לנהור לטריפולי והתדפקו על שערי משרדי המנהל הבריטי בדרישה להוציא מן הכוח אל הפועל את ההחלטה. מנגנון המנהל הבריטי שותק עד מהרה. אי לכך פנה המנהל הבריטי לוועד הקהילה שידאג למילוי השאלונים הדרושים למתן האישורים. ועד הקהילה פתח משרד רישום בבית הכנסת המרכזי "אלצלא אלכבירה" שב"חארה" (השכונה) היהודית. בתוך זמן קצר הוצאו יותר מ-8,000 אישורי יציאה. אולם לוועד הקהילה לא הייתה האפשרות לארגן בכוחות עצמו את העלייה, ולא היה לו המימון לבצע את העלייה; אמצעי תעבורה לישראל לא היו בנמצא; לא התקבלו אישורי כניסה לישראל, שהיו כרוכים גם בהצגת אישורים רפואיים המעידים על בריאותם של העולים.

היהודים שהתקבצו בטריפולי, ושהיו אביונים ברובם, נפלו למעמסה על הקהילה. רבים מבני הקהילה לא המתו לארגון סידורי העלייה, עזבו את מקור פרנסתם, מכרו את רכושם הדל ועמדו על צרותיהם על מנת לעלות לארץ. אין תמה, שרגשות השמחה ורוממות הרוח נמהלו בעצב ועוררו מורת רוח לנוכח אזלת היד וחוסר האונים בארגון העלייה.

בתמונה משמאל: חברי תנועת הנוער "נ.ד.ב." (נוער דתי בנגזי) נפרדים ממורם, רפאל (פאפו) ג'נאח, לפני עלותו לישראל, טריפולי 1949

בתמונה למטה: הנפת הדגל ביום העצמאות הראשון למדינת ישראל בבית הכנסת "צלאת אלפרנק" על ידי דוד מסיכה, טריפולי 1949

מאות רבות של יהודים לא נרתעו מהמכשולים, לקחו את גורלם בידם, רכשו בעצמם כרטיסים והפליגו לאיטליה. מחנות העולים של הסוכנות היהודית ליד רומא התמלאו עד מהרה בעולים מלוב. המצב אילץ את השלטונות האיטלקיים לפנות לממשלת ישראל כדי שיעכבו את הגעתם של יהודי לוב לאיטליה, או לפחות את אלו החולים, שהמשיכו להגיע מלוב. ממשלת ישראל פנתה לממשלת בריטניה לאפשר הקמת נציגות ישראלית רשמית בטריפולי שתסדיר את עליית יהודי לוב. בקשות אלו נתקלו בסירוב נמרץ של הממשל הבריטי, וזה אפשר את בואם של נציגי ארגונים יהודיים בין-לאומיים בלבד – ד"ר הנרי פיירמן, נציג ארגון הבריאות היהודי אוז"ה וד"ר יוסף שפירא, נציג הגוינט. בואו של ברוך דובדבני (קירשנבאום) ללוב בראשית מרס 1949, בתור נציג ישראלי רשמי, התאפשר באמתלה של ביקור בבתי הספר היהודיים בטריפולי.

התארגנות להפעלת העלייה הרשמית

ב-18 בפברואר 1949 הוקם ועד אוז"ה בטריפולי בראשותו של ד"ר הנרי פיירמן. למזכיר ועד אוז"ה מונה חיים אברבנאל, מנהל בית ספר כ"ח בטריפולי. בשל הנחיות ממשלת ישראל לחייב את המועמדים לעלייה בבדיקות רפואיות ולאשר את עלייתם של עולים בריאים בלבד גיבש ועד אוז"ה תכנית לבדיקה ולריפוי של המועמדים לעלייה. הקצב, לפי התכנית הראשונית, הועמד על העלאת כ-7,000 עולים בשנה (כ-600 עולים בחודש). לשם כך הוקצה לאוז"ה תקציב חודשי של 2,750 דולר, והתארגן צוות מנהלי ורפואי בהנהלתו של ד"ר ג'וזפה סיקלארי (גר-צדק ממוצא איטלקי). ב-17 במרס החלה לפעול בטריפולי מרפאה מרכזית, אשר כללה מתקן לבדיקת כל המועמדים לעלייה ומתקן לטיפול רפואי לאלו שנמצאו חולים ולמעקב אחרי החלמתם.

ברוך דובדבני הגיע לטריפולי ב-4 במרס. פעולתו הראשונה הייתה להסדיר את מעמדו כקצין העלייה מלוב. לאחר משא ומתן עם גורמי ממשל בריטיים הוא הצליח במשימה זו, ואושרה הקמתו של "משרד עלייה" בראשותו. הבריטים הבינו כי פעולתו היא הדרך היחידה

אוז"ה (OSE/OZE)

ראשי התיבות ברוסית – "חברה לשמירה על בריאות היהודים". הארגון קם ברוסיה ב-1912, ומרכזו עבר לפריס ב-1919. מטרותיו היו מניעת מחלות, חינוך לשמירה על היגיינה ושימור ושיפור בריאותם של ילדים בקרב היהודים. לארגון נפתחו סניפים רבים בכל רחבי אירופה, בעיקר ברוסיה, בפולין ובליטא, והוא החזיק מאות בתי חולים ומרפאות. לאחר מלחמת העולם השנייה היו מוקדי פעילותו בצפון אפריקה ובאמריקה הצפונית והדרומית.

להפסיק את העלייה דרך איטליה ולשלוט במצב. עוד הצליח דובדבני לפתוח קו הפלגה ישיר בין טריפולי לישראל, ומנע בצעדים טכניים מתן ויזות לאיטליה כדי להקטין את מספר המהגרים לאיטליה. כמו כן דאג לאפשר יציאת יהודים באשרות יציאה קולקטיביות. בד בבד עם פעולות אלה הוקמה ועדת עלייה מרכזית שהורכבה מכל החוגים בקהילה, הוקמה ועדת-משנה לעלייה ליהודי בנג'זי, הוקמה ועדה מיוחדת לעליית הנוער (במאי 1949), נקבע נוהל עבודה מסודר לקבלת אישורי העלייה, וטופל נושא מטענם של העולים. עם קבלת הרישיון והשלמת כל התהליך נשלחה הודעה למועמדים, שעליהם להעביר את מטענם למחסן המטענים שבקרבת הנמל – "פנדק אלבאגליו". הודעה זו כונתה בפי העם "באגליו" (מטען באיטלקית), וקבלתה הייתה יום חג למשפחה. אלו שהגיעו מחוץ לטריפולי מיום קבלת הודעת ה"באגליו" ועד יום העלייה לאנייה שוכנו חנים ב"פנדק שמלאלי", אשר הועבר לרשות הקהילה מידי מר שמלאלי נעמן וראובן סרוסי, בעלי המקום, והוכן לקליטתן ושיכוןן של המשפחות באופן זמני. תושבי טריפולי התייצבו ישירות בנמל ביום הפלגת האנייה; נעשו ההכנות הראשונות לטפל במועמדים לעלייה, במיוחד באלו שמחוץ לטריפולי, שנהרו אליה בהמוניהם.

משהתגבשה ההכרה ונפלה ההחלטה לפנות את הקהילות היהודיות מקירנאיקה ומערי השדה של טריפוליטניה נטל הגיוינט על עצמו להעביר את היהודים מפנים הארץ לטריפולי, לתמוך בהם ולכלכלם עד לעלייתם ארצה. כל המוסדות והארגונים נרתמו לתכנון המשימה ולביצועה: הגיוינט הגדיל את התמיכה הכספית, הרחיב את צוותי פעולה, והקים מנגנון לטיפול בכל ההיבטים של עלייה זו. כמו כן הובאו רופאים ואחיות מוסמכות, מכשירים רפואיים ותרופות, ונפתח מרכז אבחון חדש וגדול מקודמו, שנבדקו בו מאות פונים ביום. כדי להקל על העומס במרפאה המרכזית נפתחו שבע מרפאות אוז"ה בכפרים ובערי השדה.

עם ביקורו בטריפולי של יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה בסוכנות היהודית, ביוני 1949, חל מפנה בגישת המוסדות אשר טיפלו בעליית יהודי לוב. תחושת הדחיפות והידיעה שהזמן העומד לרשות יהודי לוב מוגבל הניעו את המוסדות בארץ להחלטה גורלית, שאין להגביל את העלייה אלא יש לחסל במהירות את גולת יהודי לוב.

העברת יהודי פנים הארץ לטריפולי החלה באוגוסט 1949, ונמשכה כארבעה חודשים. העדיפות הראשונה ניתנה ליהודי קירנאיקה, בעת היעדרו של האמיר אידריס מהאזור במשך כחודש ימים. עד ה-10 בספטמבר 1949 פונו רוב יהודי קירנאיקה. הפינוי מערי השדה התנהל בקצב אטי מעט יותר, ו-7,000 היהודים שחיו בהן פונו על פי לוח זמנים מתוכנן.

בשל הקשיים הכרוכים בהחזקתם הזמנית של יהודי פנים הארץ בטריפולי ובשל מצבם הכלכלי והמורלי הירוד נפלה, כאמור, במשרד העלייה, ההחלטה העקרונית לתת קדימות לעלייתם של יהודי קירנאיקה וערי השדה של טריפוליטניה. לפיכך כבר בשנה הראשונה למבצע העלייה, כלומר עד ה-15 במרס 1950, עלו למדינת ישראל כמעט כל יהודי קירנאיקה (3,276 עולים), ורבים מערי השדה של טריפוליטניה (3,714 עולים). וזו התפלגות העולים לפי קהילת מוצאם (המספרים בסוגריים מציינים את מספר התושבים לפני העלייה): מצרפתה 510 (912); כיומס 463 (902); עמרוץ 435 (1,240); זוארה 365 (794); יפרן 364 (391); תיגרנה 335 (464); זליתן 308 (604); זאויה 285 (676); תאגורא 152 (202); קצבאת 118 (410); סרת 115 (180); בני וליד 85 (85); תרהונה 60 (191); זנזור 119. במקביל עלו לישראל 9,372 מיהודי טריפולי. העלייה נמשכה גם בשנה שלאחר מכן, ואם היו עיכובים לאלו שרצו לעלות ארצה, הם נבעו ממצב בריאותם של המועמדים לעלייה.

יצחק רפאל (1914-1999)

נולד בפולין, ושם ניהל את תנועת "בני עקיבא" ואת תנועת "תורה ועבודה". עלה לארץ בשנת 1935, ולמד היסטוריה, ידיעת ארץ ישראל ותלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. נמנה עם ראשי הפעילים ב"הפועל המזרחי", ונבחר ל"ועד הלאומי". ראש מחלקת העלייה בשנים 1948-1954; בתקופת כהונתו זו, בשנת 1949, ביקר בלוב, והאיץ את העלייה משם. קיבל תואר דוקטור מטעם בית המדרש לרבנים באמריקה. חבר כנסת מהכנסת השנייה ועד השמינית (1951-1977) מטעם הפועל המזרחי והמפד"ל. סגן שר הבריאות (1961-1965) ושר הדתות (1974-1976). חבר הנהלת המפד"ל, חבר במרכז העולמי של "המזרחי" ו"הפועל המזרחי", יו"ר הנהלת "מוסד הרב קוק" ו"יד הרב מימון". ערך את הירחון "סיני". ערך את **האנציקלופדיה של הציונות הדתית** (שישה כרכים, ירושלים 1958-2000) ואת האנציקלופדיה לחסידות (ירושלים 1980). זכה בפרס ביאליק לחכמת ישראל ב-1979.

יצחק רפאל וברוך דובדבני בביקור בקהילה לקראת עליית היהודים לארץ, טריפולי יוני 1949

ב-26 באוקטובר 1949 הגיע לטריפולי קצין העלייה השני, ד"ר מאיר ורדי. הוא קיבל את תפקידו לאחר חפיפה של מספר שבועות עם ברוך דובדבני, וזה עזב את טריפולי בינואר 1950. במרס 1950 החלה האטה בעלייה בשל קשיי הקליטה בישראל. לנוכח עלייתם של חולים ונכים רבים מלוב הגיעו תביעות נמרצות מן הארץ לא להעניק אשרות עלייה לחולים בטרם החלמתם. בעטיין של תביעות אלו חלה הקפדת-יתר בבדיקות הרפואיות, האניות החלו להגיע בקצב אטי יותר, ומספר העולים שרב החובל הורשה להעמיס הצטמצם עד למאוד.

ההאטה בעלייה גרמה למורת רוח ותסכול. החלה לשרור אווירה עכורה, ופרצו סכסוכים בין הקהילה היהודית לבין השליחים, ובעיקר אלה מהם שלא השתייכו ל"הפועל המזרחי". כך למשל דרשה הקהילה את סילוקו של דוד גולדין, שליח הסוכנות לענייני עליית הנוער, שהואשם בגישה מפלגתית. כמו כן דרשה את סילוקו של ניסן שפיצר, שליח מחלקת הנוער והחלוצ בסוכנות, שניסה להסוות את השתייכותו למפא"י. הקהילה אף דרשה את סילוקם של חיים סולל ומיכאל שפירא (בשליחותו השנייה), שליחי "המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון", שהייתה קשורה למפ"ם.

בספטמבר 1951 הגיע ללוב מאיר שילון, קצין העלייה השלישי. דובדבני, ששב ללוב בסוף נובמבר 1951, הכין עם חיים סולל ונציג הגיוינט תכנית להמשך העלייה גם מלוב העצמאית. לשם כך נפגשו עם עם מחמוד מַנְתַצַר, אשר יועד להיות ראש ממשלתה הראשון. בפגישה הבטיח מנתצר את המשך העלייה הישירה של היהודים מלוב לישראל ללא כל הפרעה. הסיכומים עם מנתצר עמדו במבחן רק בחלקם. אמנם העלייה מלוב נמשכה, אולם רק לזמן מוגבל. בחודש הראשון לעצמאותה, בינואר 1952, יצאו שתי אניות מטריפולי לחיפה עם 900 עולים בקירוב. אבל בשל לחצים של העולם הערבי על לוב, לנוכח שני מקרים של הברחת הון יהודי מלוב, והפגנת ריבונות ישראלית של הנציגים הישראלים בטרפולי, התעצמה הביקורת על ההסדרים שסוכמו עם מנתצר.

ההפלגה האחרונה של האנייה "קדמה" מנמל טריפולי הייתה טראומטית. ממשלת לוב הערימה קשיים רבים, העולים נבדקו בדקדקנות, ביקורת המכס הייתה קפדנית וחמורה במיוחד, כל הסחורות האסורות שנמצאו במזוודות ובחבילות נאסרו להעמסה על האנייה, והתעורר חשש שתימנע יציאתם של העולים. לבסוף נמצאה פשרה, אושר לעולים לשאת רק את מטען היד, שהוצאו ממנו הכבודות האסורות להוצאה, ואפשרו את הפלגת האנייה עם העולים רק לאחר שהמטען הכבד הורד ואוחסן במחסני הנמל. המטען שוחרר רק כעבור מספר חודשים, בעקבות התערבותו של הקונסול הבריטי ובעיקר מעורבותו של ציון נמני, תמורת תשלום קנס.

לנוכח ההחלטה לא לאפשר את כניסתן של אניות ישראליות ללוב נאלצו היהודים שהיו עוד נכונים לעלות ארצה להפליג תחילה לנמל אירופי (בעיקר באיטליה), ומשם לנמל חיפה. החלטה זו שמטה את הרצפה מתחת לרגליהם של שליחי העלייה, וערערה את ההצדקה להמשך נוכחותם ולקיומו של משרד העלייה, אף שהמשיכו להנפיק אשרות עולים ליהודים המעטים שביקשו לעלות לישראל דרך אירופה. בנובמבר 1952 החליטה ממשלת לוב שלא להאריך את אישורי השהייה של הנציגים הישראלים בלוב. בדצמבר 1952 נסגר משרד העלייה בטרפולי, ובראשית ינואר 1953 עזבו את טריפולי מאיר שילון, קצין העלייה השלישי והאחרון, וקומץ השליחים הישראלים שנותרו בלוב. כך ירד המסך על העלייה הגדולה והמפוארת מלוב.

במסגרת עליית הנוער, במיוחד בתקופתו של אליהו וכסברג (גבע), הוקם מחנה הכשרה לאלפי הנערים והנערות (ביניהם יתומים רבים) שנרשמו בלשכת עליית הנוער עם פתיחתה.

החתמת אישור העלייה הראשון לארץ ישראל על ידי ברוך דובדבני, טריפולי 1949

ברוך דובדבני (1916-1984)

נולד בפולין. עלה לארץ בשנת 1928 ולמד בשיבת "מרכז הרב". מונה בידי הנהלת הצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה) לסגן מפקד ארצי של "ברית חשמונאים", תנועת נוער דתית-רוויזיוניסטית. היה חבר באצ"ל ונאסר שלוש פעמים על ידי הבריטים. בתום מלחמת העולם השנייה התנדב לאונר"א, ובשנת 1946 ניהל מחנה עקורים בפלזה שבאיטליה, וסייע בהעפלה מאיטליה לארץ ישראל. עם קום המדינה מונה למנהל מחלקת העלייה ברומא, וב-1949 לקצין העלייה הראשון בלוב. לאחר מכן עסק בהעלאת יהודים מארצות שונות, וכיהן כמנהל מחלקת העלייה בסוכנות.

ציון נמני (נפטר 1977)

מפרנסי הקהילה ומן הפעילים הבכירים בקהילה ובתנועה הציונית בלוב. הוא סייע בגיוס הכספים לרכישתה ואחזקתה של ההכשרה החקלאית "קולינה ורדה". היה בין הראשונים שסייעו בארגון העלייה הגדולה מלוב, וכן סייע למעוטי יכולת, סייע בהעברת מטענים, וכן בקליטת העולים מלוב ברחבי הארץ. בשל פעילותו הענפה, מעורבותו למען הקהילה ונסיעותיו לארץ ישראל וחזרה נחשד בידי השלטונות הלוביים בקשרים מפוקפקים עם מדינת ישראל, והועמד למשפט ראווה, אולם הצליח לברוח לאיטליה, בהשאירו בלוב את כל רכושו והונו, ומשם עלה לישראל.

מאיר (מקס) ורדי

מנהיג ציוני ופעיל ציבור. נולד בשנת 1912 בפירנצה, איטליה ובה רכש את השכלתו: דוקטור למשפטים (1934) ולמדעי המדינה (1937). מילא תפקידים בכירים ביהדות ובציונות האיטלקית. עלה לארץ בשנת 1940 והצטרף לקיבוץ שדה אליהו. אחרי סיום שליחותו בלוב הוזמן על ידי משה שרת להצטרף למשרד החוץ, ומונה לסגן מנהל המחלקה לקשרי תרבות ומדע, ומאוחר יותר למנהל המחלקה הקונסולרית ולתפקידים נוספים. בשנת 1977 סיים את שירותו במשרד החוץ. כתב מאמרים וספרים בעברית ובאיטלקית והרצה באוניברסיטאות חיפה ובראילן על תורת היחסים הבין-לאומיים.

מחנה זה פעל בבית הספר "פייטרו ווריי", ואחר כך ב"תלמוד תורה". במחנה שהתנה בכל פעם קבוצה של כ-200 בני נוער, אשר היו מועמדים לעלייה הקרובה באותה עת (כאשר היתומים הועמדו בראש התור). נוסף על לימודיהם הכלליים עברו בני הנוער הכשרה מיוחדת – חברתית, חינוכית, היגיינית – הגברה בלימודי עברית ומקצועות יהודיים-עבריים וכן הכרת הארץ ואורחותיה. (וזה בעיקר לבני הנוער האמידים, שהצטרפו במשך הזמן ומניינם הלך וגדל. הם שלטו פחות בעברית ובמקצועות היהודיים-עבריים, מאחר שעד הצטרפותם למדו בבתי ספר איטלקיים וקיבלו מעט מאוד שיעורי השלמה עבריים-יהודיים. בדרך כלל הם קובצו במסגרת של קבוצת לימוד נפרדת.)

מאפריל 1949 ועד שלהי 1952 עלו מלוב כ-30,400 יהודים, מרביתם בהפלגה ישירה מנמל טריפולי לנמל חיפה ב-42 אניות. מהם 42.2% היו ילדים עד גיל 14 שנה, 7.8% נערים ובחורים מגיל 14 שנה ועד גיל 19 שנה, 37% עולים מגיל 19 שנה ועד גיל 49 שנה, ו-13% מגיל 50 ומעלה. עלייה זו היוותה כ-5% מכלל העולים שעלו למדינת ישראל באותה עת בעליות הגדולות מכל קצוות תבל (כאשר יהודי לוב היו פחות משליש אחוז מכלל אוכלוסיית העולם היהודי!).

בתום העלייה הגדולה נותרו בלוב כ-4,100 יהודים, שרובם נקשרו למקום בשל רכוש, נכסים, אינטרסים כלכליים והון עתק, שעליהם חלשו. אלו עזבו את לוב טיפין-טיפין בשנות החמישים והשישים, ורובם בעקבות מלחמת ששת הימים.

הפעילות הציונית בתקופת העלייה

הפעילות הציונית, ובכלל זה תחום החינוך, נתקלה בנסיבות חדשות: האוכלוסייה היהודית התמעטה, פריסתה הגאוגרפית השתנתה וגם תוכני הפעילות השתנו, שכן לא נדרשו עוד העפלה והגנה. בלוב שהו נציגים של כל המפלגות הפוליטיות, וניסו להשפיע על הנוער לקראת העלייה לארץ.

העובדה שרוב יהודי לוב היו דתיים-מסורתיים, והעובדה ששליחי מחלקת העלייה וכן כמה מן השליחים האחרים היו אנשי "המזרחי", השפיעו על המבנה הארגוני של התנועות הציוניות במהלך העלייה הגדולה. כזכור, בשנת 1949 החליטו כל תנועות הנוער הציוניות (למעט "מכבי") להתמזג ולהתאחד סביב "בני עקיבא – ברית חלוצים דתיים" לתנועה אחת בשם "איחוד תנועות הנוער החלוציות בני עקיבא", סניף בתנועת "בני עקיבא" העולמית, שמרכזו בישראל, ובכך להשתייך ל"הפועל המזרחי". תנועה זו המשיכה את פעילותה העברית-ציונית במשך כל תקופת העלייה הגדולה. במסגרתה ניתנו גם שיעורי עברית לחברים והרצאות בנושאים שונים להכשרת הלבבות לעלייה לארץ. היא הוציאה לאור כתב עת תחת השם **חיינו** (נוסף לעיתונים, כתבי עת ושבעונים לנוער שהגיעו מישראל, והייתה להם גם השפעה פוליטית).

תנועות הנוער סבלו מחוסר איזון בין מדריכים לחניכים. חברי תנועות הנוער הציוניות ובמיוחד המדריכים שבהם שאפו לעלות למדינת ישראל מהר ככל האפשר. רבים מהם עלו ארצה במסגרת עליית הנוער בנפרד מהוריהם, בשל עיכובים שחלו בעליית בני משפחתם. הם, שהתחנכו על ברכי הציונות, אצה להם הדרך להגשים את כמיהתם לציון. לא תמיד הובא בחשבון אותו איזון עדין בין מדריכים לחניכים. לפיכך, כדי לשפר את רמתם של המדריכים בסוף 1949, נפתח סמינר מיוחד למדריכים, ונטלו בו חלק שלושים מדריכים ומדריכות. (עם צוות ההוראה נמנו בין השאר קציני העלייה ברוך דובדבני ודי"ר מאיר ורדי, וכן העיתונאי יונה כהן מ"הצופה"). הסמינר נמשך שבעה שבועות, והודגשו בו

לימודי העברית, הכרת הארץ, היסטוריה של עם ישראל ולימוד השירים העבריים הארצישראלים החדשים. רבים מבוגרי הסמינר המשיכו לעסוק בהוראה גם בארץ. תפקיד נוסף שהוטל על חברי התנועה הציונית בטרופולי אשר השתייכו לארגון "ההגנה" היה לתת אבטחה וביטחון במשך כל תקופת העלייה: הגנה לאניות האיטלקיות והישראליות שנשאו את דגל ישראל בשעת עגינתן בנמל טריפולי עד הפלגתן לכיוון נמל חיפה, וכן למוסדות היהודיים ולאוכלוסייה היהודית, שהכונה עצמה לעלייה בכל מקומות ריכוזיה. הם אלו אשר ממש נותרו האחרונים לעלייה למדינת ישראל בטרם עצמאותה של לוב הערבית.

בלוב העצמאית

בשנה הראשונה ובמחצית השנה השנייה לעצמאותה של לוב נהנו היהודים מיחס סביר ויכלו לצפות לעתיד טוב. כיוון שרוב היהודים שנותרו בלוב העצמאית היו אמידים, הם נהנו מרווחה כלכלית. מעטים מהם טיפלו בענייני הקהילה. למאות מהיהודים שנותרו בלוב ושלא הייתה להם נתינות זרה והוגדרו אזרחים לוביים לפי סעיף 8 לחוקה ניתנו דרכונים בני תוקף לחמש שנים. אולם ככל שלוב העמיקה את מעורבותה בעולם הערבי, ובמיוחד לאחר שהצטרפה לליגה הערבית ב-28 במרס 1953, השתנתה לרעה עמדת הממשלה הלובית כלפי היהודים: בראשית 1953 הפסיקה את קשרי הדואר עם ישראל, בסוף 1953 החליטה לאסור את פעילותה של תנועת הנוער העברית האחרונה שנותרה בלוב, והורתה לסגור את מועדון "מכבי טריפולי" בתואנה מופרכת, ש"מכבי" אחראית כביכול לפעילות נגד המולדת הערבית הלובית. ב-31 בדצמבר 1958 פיזרו השלטונות הלוביים את ועד קהילת טריפולי, והעמידה במקומו נציג מוסלמי מיוחד, ובכך בא הקץ לפעילות הפוליטית הפנים-קהילתית המזערית שעוד נותרה. באפריל 1960 נסגר בית הספר של אליאנס. האיטלקים פתחו במקומו בית ספר איטלקי, ובכל הוצאותיו נשאה הקונסוליה האיטלקית בטרפולי, למעט שיעורי העברית והארוחות לתלמידים.

סיכום

הצלחתה של התנועה הציונית בתקופה האיטלקית התבטאה בתחיית התנועה העברית ובהכשרת הנוער. פעילות זו חישלה את הנוער בתקופה הקשה של שלהי שנות השלושים ומלחמת העולם השנייה. מאורעות המלחמה וההתפרצות האלימה של 1945 שינו את דפוסי הפעילות הציונית. הייתה זו ציונות מגשימה שדאגה הן לעלייה בלתי לגלית הן להגנה על יהודי המקום. הציונות שלטה ברחוב היהודי בסיוע של החיילים הארצישראלים ושל השליחים שהגיעו מהארץ.

תעודת חבר בארגון "בני עקיבא" של הנערה מרצלה בנדאוד, טריפולי 1950